

TARTU ÜLIKOOL
HUMANITAARTEADUSTE JA KUNSTIDE VALDKOND
KULTUURITEADUSTE INSTITUUT
KIRJANDUSE JA TEATRITEADUSE OSAKOND

Karmen Maat

SÕJA KUJUTAMINE GUNNAR NEEME PROOSALOOMINGUS

Bakalaureusetöö

Juhendaja Marin Laak, PhD

Tartu 2021

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Teise maailmasõja kujutamine eesti pagulasproosas	6
1.1. Eesti pagulaskirjanduse kujunemine	6
1.2. Eesti sõdur Teises maailmasõjas	8
1.3. Sõjateema pagulasproosas	10
1.3.1. Ilmar Talve.....	12
1.3.2. Arved Viirlaid	14
1.4. Sõjapõlvkonna määratlusi	16
2. Gunnar Neeme ilukirjandusliku loomingu retseptsioon	18
3. Sõja kujutamine Gunnar Neeme novellikogus „Tuuleraudne“	23
3.1. Sõda	25
3.2. Sõdur	31
3.3. Lootus	37
Kokkuvõte	43
Arhiiviallikad	47
Kirjandus	47
Summary	51
Lisa.....	54

Sissejuhatus

Austraalia eesti kirjanike loomingust on väliseesti kirjanduse ajaloos üsna vähe teada. Ainult mõned neist on nimetatud eesti pagulaskirjanduse ülevaate teoses „Eesti kirjandus paguluses XX sajandil“ (2008). Enim tuntud väliseesti autor Austraalias oli vanema põlvkonna kirjanik Peeter Lindsaar, kes kirjutas jutte peamiselt Võrumaa elust. Teine seal esile toodud autor oli ajakirjanik Aksel Valgma ja tema teos „Elu üksiklinnud“ (1966), mis vahendas pagulaste raskusi uuel asukohamaal. Siinses uurimistöös keskendutakse Austraalia eesti kunstniku ja kirjaniku Gunnar Neeme ilukirjanduslikule proosale arhiiviallikate põhjal. Tegemist on esmauurimusega Gunnar Neeme proosaloomingust.

Gunnar Neeme (1918–2005), sünnipärase nimega Johannes Näkk, oli Austraalia eesti kunstnik ja kirjanik. Tartus sündinud Neeme kunstnikuks kujunemise teekond algas Tartu Kunstikoolis Pallas, kus ta alustas õpinguid 1937. aastal ja lõpetas kunstikooli 1943. aastal. Pausidega kuus aastat kestnud kunstiõpingute vahel teenis noormees Tartu ratsarügemendis (aastatel 1938–1940) ning oli Eesti Saksa armee luuregrupi juht. (Koll 2018: 15–17) Kunstiteadlane Kersti Koll on iseloomustanud Neeme Teise maailmasõja kogemust kunstniku käsikirjaliste mälestuste põhjal järgmiselt:

Iga selline retk oli uskumatu eneseületus, millega kaasnes sõjakoledustega silmitsi olek ja kaotusvalu pärast mitmete kaaslaste hukkumist. Pea filmistsenaariumina lahtirulluvates mälestustes vaeb kunstnik oma üha süvenenud tunnet, et nende patriootlikul nooruslikult hulljulgel eneseohverdusel ei paistnud mingil hetkel siiski mõtet ega reaalselt tulemust olevat. (Samas: 17)

1944. aastal lahkus kunstnik Eestist koos oma armastatud naise ja tema emaga. Põhjuseks olid tollased pingelised poliitilised olud ja abielupaari kartus teistkordse Nõukogude okupatsiooni ees. Enda ja oma perekonna ohutuseks muutis Johannes Näkk oma nime Gunnar Neemeks. (Koll 2018: 19) Perekond Neeme pagulaspõli algas Saksamaal. Sealt edasi suundusid nad 1949. aastal Austraaliasse Victoria osariiki Melbourne'i, kus ennast püsivalt sisse seadsid. (Vainomäe 2005: 6)

Neeme mõistis juba Pallases õppimise ajal, et tahab oma elu pühendada loomingule, täpsemalt kunstile. Ometi ei jäänud andekale kunstnikule võõraks ka kirjutamine. Nii nagu Neeme väljendas ennast kunstis mitmete kunstiliikide (maal, skulptuur, graafika, puulõige) kaudu, siis ka kirjanduslikus loomingus näeme erinevate vormidega

katsetamist. Tema sulest on ilmunud kaks eestikeelset luulekogu, oma kujundatud autoriraamatud „Kollane vihm. Maalinguid nägemisest ja mõistmisest“ (Neeme 1976a) ja „Maalit uiman. Mõtisklusi, vaatlusi ning meditatsioone“ (Neeme 1981) ning ingliskeelsed luuleraamatud „The Notes. Essays in Verse and Pictures“ (Neeme 1982), „Mist of times. Meditations in Words and Pictures“ (Neeme 1976b) ja „The Waves. Observations and Impressions“ (Neeme 1988). (Laak 2018: 109–111) Kuna autor ise rahastas oma teoste ilmumist, siis laiema publikuni Neeme luulekogud ei jõudnud – need levisid peamiselt sõprade ja tuttavate seas. Kirjutav kunstnik on veel näidendite „Sõnajala õis“, „Mosaiigid“ ja „Mustade ristide maa“ autor, mida on lavastatud rahvusvahelistel festivalidel Austraalias ja Kanadas. Samuti on Neeme kirjutanud esseistikat ja kriitikat. (Samas: 109–110)

Bakalaureusetöö toetub Gunnar Neeme käsikirjalisele arhiivile Eesti Kirjandusmuuseumis (Gunnar Neeme arhiiv. EKM EKLA, reg 2017/17). Arhiiv jõudis Melbourne'ist Eestisse 2017. aastal ja Neeme käsikirjad ei ole Eesti Kirjandusmuuseumi Kultuuriloolisest Arhiivist kõigile kättesaadavad, sest arhiiv on veel korrastamata. Olles ametilt vabakutseline kunstnik, ei pidanud ta ennast kirjanikuks: „Kirjanduslik looming on minul vaid õhtune, n.n. videviku-ajaviide“ (Ots 1981: 7). Tema perekonna loovutatud arhiivist Eesti Kirjandusmuuseumile selgus, et tegemist ei olnud mitte ainult väga andeka kunstniku, vaid ka tundliku sulega kirjanikuga. Neeme on paljuski veel avastamata autor, kelle looming väärib nii ülevaatlikku tutvustamist kui ka põhjalikumat süvenemist. Eesti eksiilkirjanduse kontekstis on Neemest küll kirjutatud, ent ainult näitekirjanikuna ja väga napisõnaliselt.

Bakalaureusetöös keskendutakse Gunnar Neeme ilukirjanduslikule proosaloomingule. Kunstiringkonnas austatud Neeme novelle pole varem uuritud arusaadaval põhjusel: neid pole trükitud avaldatud. Uurimistöö peamiseks materjaliks on Neeme käsikirjalises arhiivis leiduv terviklik ja peaaegu avaldamisvalmis lühiproosa kogumik pealkirjaga „Tuuleraudne“. Neeme käsikirjaliste proosatekstide analüüsil polnud võimalik tugineda senisele retseptatsioonile, mistõttu siinkirjutaja toetub nende mõtestamisel oma nägemusele. „Tuuleraudne“ koosneb seitsmest novellist, mille peamiseks teemaks on sõda. Neeme, kes oli saanud oma sõjakogemuse Teises maailmasõjas, maalib sõnadega

sõduri elu sõjakeerises ja pärast lahingutandril lahkumist. Kirjanik harutab oma tekstides lahti, kuidas sõda inimest ja tema elu muudab ning sõduri oskamatus naasta argiellu sõja lõppedes.

Neeme proosatekstide põhjal saab oletada, et kogumikus „Tuuleraudne“ kirjeldatud sõda on Teine maailmasõda, mida kunstnik kujutab oma sõjakogemuse najal. Uurimuse eesmärk on iseloomustada Gunnar Neeme sõjateemalist proosaloomingut. Eesmärgi täitmiseks on sõnastatud järgmised uurimusküsimused:

1. Milliseid poeetilisi võtteid kasutab autor sõja kujutamiseks?
2. Mis põhjustel võitlevad Gunnar Neeme loodud sõdurid?
3. Milline on Gunnar Neeme koht sõjakirjanikuna eesti pagulasproosas?

Töö on jaotatud kolmeks peatükiks, need omakorda alaosadeks. **Esimeses peatükis** on avarama tausta loomiseks vaatluse all Teise maailmasõja kujutamine eesti pagulasproosas. Eesti sõjakirjandust ei uurita tervikuna, vaid ühte osa sellest, paigutamaks Gunnar Neemet väliseesti kirjanike hulka, kes kirjutasid Teisest maailmasõjast. Sõja kujutamist pagulaskirjanduses kitsendatakse käesoleva töö raames ainult proosateostele, kuna siinse bakalaureusetöö aluseks on Gunnar Neeme avaldamata proosatekstid. **Teine peatükk** avab kunstniku ilukirjandusliku loomingu retseptsiooni. Neeme luulest ja näidenditest on ilmunud ainult mõned arvustused, aga see vähene on oluline avamaks teda kui kirjanikku.

Viimane, **kolmas peatükk** keskendub Gunnar Neeme sõjateemalise loomingu analüüsile. Uurimismeetodina on Neeme loodud tekstide iseloomustamiseks kasutatud lähilugemise meetodit. Esmalt uuritakse, kuidas novellide erinevad peategelased kirjeldavad sõda. Järgnevalt vaadeldakse sõdurist peategelaste kujutamist. Viimane tekstianalüüsi alapeatükk on pühendatud „lootusele“, mis võib sõduritel aidata oma eluga edasi liikuda. Analüüsides novellikogus „Tuuleraudne“ sisalduvaid tekste, ei avane ainult puuduv osa Gunnar Neeme ilukirjanduslikust loometööst ehk proosaloomingust, vaid ühtlasi uurimus tutvustab ühte Austraalia eesti autorit.

1. Teise maailmasõja kujutamine eesti pagulasproosas

1.1. Eesti pagulaskirjanduse kujunemine

Iseseisva Eesti Vabariigi aeg katkestati Teise maailmasõja künnisel 1939. aastal Saksa ja Nõukogude Liidu vahel sõlmitud salakokkuleppega. Sõja algusele 1. septembril järgnes Nõukogude okupatsioon (aastatel 1940–1941), mis lõppes Saksa okupatsiooniga. 1944. aastaks oli Eesti taas Nõukogude Liidu võimu all. (Süvalep 2001: 222–223) Tundes hirmu okupatsioonirežiimi ees, kuna üks küüditamine oli juba olnud, oli Eestist 1944. aasta sügiseks lahkunud erinevatel andmetel 70 000–90 000 inimest. Nende hulka arvestatakse ka eestlasi, kes juba enne sõda kodumaalt eemal viibisid ning tagasi ei tulnud, ja neid, kes põgenemisel hukkusid. Peamiselt põgeneti Soome, Rootsi, Saksamaale või Taani. Märgatav hulk eestlasi leidis uue elukoha ka väljaspool Euroopat, näiteks Kanadas, Austraalias või Ameerika Ühendriikides. (Kumer-Haukanõmm 2006: 17–18)

Sõja tagajärjel olid eestlased jaotunud kaheks: need, kes olid põgenenud Läände, elasid vabas ühiskonnas; need, kes jäid kodumaale, totalitaarse okupatsioonirežiimi kontrolli all. Samuti eesti kirjandus jagunes kaheks: nõukogude ja pagulaskirjanduseks. (Olesk 2001: 343) Eesti kirjandusloo keerulist perioodi määratleb Sirje Olesk kirjanike elamispaiga ja ühiskondlike olude erinevuse kaudu: „Mõlemal pool on rahvuskirjandusel midagi puudu: pagulastel puudub oma maa, kodumaa, kuid ühiskond on vaba – ja teatud mõttes ka oma, sest eesti pagulaselu on jätkuvalt aktiivne. Kodumaale jäänutel on küll oma maa, kuid ühiskondlik kord ümber võõras ja vaenulik.“ (samas: 344)

Põgenike seas oli suur hulk kultuuritegelasi, kes moodustasid erinevate allikate väitel üle veerandi lahkujatest (Kumer-Haukanõmm 2006: 20). Nemad hoolitsesid eesti kirjanduselu toimimise eest ka võõrsil. Esimesed eesti pagulaskirjanike algupärased teosed avaldati juba 1945. aastal Rootsis. Ülo Tonts märgib, et kuigi pagulaskirjandus ei ole uus mõiste või nähtus, siis Teise maailmasõja järgse Balti rahvaste ümberasustamise tulemusena tekkinud pagulaskirjandus oli püsiv ja organiseeritud (Tonts 1991: 6). Tonts näeb seoseid väliseesti kirjanduse stabiilsuse ning võitluses kodumaa poliitilise olukorra vastu: „Oli põgenetud võimu eest, kes oli näidanud oma vägivaldsust ja kellele oli nüüd

vaja poliitilises ja vaimses konfrontatsioonis vastu astuda“ (samas). Teisisõnu, kirjandus andis pagulaskirjanikele võimaluse oma rahulolematust Eestimaa saatuse üle sõnades väljendada.

Aastatel 1944–1989 ilmus eestlaste pagulasühiskonnas 2600 eestikeelset raamatut, neist ilukirjanduslikke 750 (Olesk 2001: 353). Ent pagulaskirjanike viljakas kirjatöö ei jõua kodumaa lugejani veel pikki aastaid, sest Nõukogude võimu range tsensuur kontrollis eestlaste suhtlust välismaailmaga (Valmas 2006: 108–110). Pagulaskirjanike teosed võisid Eestisse sattuda ainult varjatud kanalite kaudu. Kodumaal hoiti pagulastega kontakte erakanalite ja käsiposti kaudu. (Laak 2016: 292) 1965. ja 1966. aastad olid erandlikud, kui Nõukogude Eestis oldi valmis avaldama pagulaskirjanike teoseid. August Mälgu „Kevadine maa“ avaldati 1965. aastal, aasta hiljem Karl Ristikivi „Imede saar“ ja Bernard Kangro, Kalju Lepiku ning Arno Vihalemma luulekogud ajalehe Kodumaa lisadena. (Olesk 2014: 136) Alles 1980. aastate lõpus muutusid Eestis pagulaste kirjutatud raamatud kõigile kättesaadavaks ja hakkas kujunema ülevaade eksiilkirjandusest. Kahjuks tollasele lugejale oli pagulaskonna loodu minetanud oma uudsuse. (Valmas 2006: 109)

Nõukogude ja pagulaskirjanduse koos toimimist eesti kirjandusloos on vaadeldud kahte harusse kasvanud puu kujundi kaudu. Puu-kujund pärineb Jaan Krossi kõnest „Kirjanduslikult rannal“, kui kohtusid esimest korda kodueesti ja eesti pagulaskirjanikud 1989. aastal Helsingis. Hiljem on küll eesti kirjandusteadlased üritanud mitte eristada eksiilis ja kodumaal kirjutatud ning on proovitud rääkida „ühest eesti kirjandusest“. (Laak 2014: 149–150) Seda kahe kirjanduse ühendamise mõttekäiku võiks aidata põhjendada sõjakirjandus, kuna nii kodumaal kui ka väliseestis loodud kirjavara käsitles Teist maailmasõda ühe peateemana. Ehkki nõukogude kirjanduses on küll Teise maailmasõja kujutus kallutatud ideoloogilise surve pärast, siis teema ise on üldinimlik.

Eesti kirjandusteadlastele on sõjateema jätkuvalt oluliseks uurimisteenaks. Piret Viies on märkinud, kuidas taasisesiseisvunud Eestis on Teise maailmasõja ainelist kirjandust käsitletud objektiivselt, üritades hoomata teemat tervikuna. Eesti kirjandusteadlased võtavad küll arvesse pagulaskirjanike ning nõukogude autorite hoiakuid ja ühiskondlike

olusid, jäädes ise teema suhtes neutraalseks. Eksiilis kirjutanud sõnameistrite loomingut on tänapäevases kirjandusteaduses uuritud erinevatest vaatenurkadest, näiteks läbi traumateooria, kultuurimälu, omaeluloolisuse ja uuema ajalookirjanduse. (Viires 2017: 916–917) Tänapäevases eesti kirjandusteaduses võiks ühendada „kahte harusse kasvanud puud“ sõjakirjandus, sest nii sõja kaotajad kui ka võitjad kannatasid vaenuaja laastava mõju all.

1.2. Eesti sõdur Teises maailmasõjas

Eesti sõjakirjandusest kirjutanud Jaan Undusk toob välja tõiga, et eestlased kui väikerahvas on läinud sõtta eeskätt praktilistel põhjustel. Eesti päritolu meeste sõtta mineku ajendiks pole kunagi olnud võitlus „suure“ idee eest, nagu näiteks vabadus, võrdsus, vendlus. Lahingut eelmainitud põhimõtete eest on pidanud esmajoones suurrahvad. (Undusk 2000: 105) Eesti kirjandus peegeldab tõsiasja, et maarahvast on sõtta kistud kodumaal valitsenud poliitiline olukord, mis ei ole lubanud jääda kõrvalseisjaks. Erandlikuks sõdimise motivaatoriks peab Undusk olukorda, kus meie sõdurid on võidelnud kodumaa territooriumi pärast. (Samas: 106–107)

Unduski nägemusest ei lahkne ka Teise maailmasõja kujutamine eesti kirjanduses. Esmajoones kujutatakse eestlast, kes ei saanud sõjast eemale hoida. Ta mobiliseeriti kas Saksa või Vene armeesse. Kolmas tee eesti sõdurile oli metsavendlus. Teises maailmasõjas osalenud eesti sõdur ei sõdinud sinimustvalge lippu all. Eesti Vabariigi kaotatud iseseisvus pani eesti mehi paradoksaalsesse olukorda: tuli pidada lahingut oma kodumaa eest võõras mundris. Nõukogude Eestis kirjutatu üritas küll näidata eesti sõdurit võitlemas „pimedusega löödud“ sakslaste vastu ning „kõigile ühise inimsuse idee eest“. (Undusk 2000: 108) Tegelikuses ei avaldanud Eesti sõdur sellist poolehoidu sakslasele ega venelasele. Ta võitles okupandi, mitte enda lahingut. Undusk kommenteerib Nõukogude armees sõdinud eestlaste mentaliteeti: „Eesti sõdur ei võidelnud sisuliselt **koos** venelastega, ta võitles pigem venelaste **abil** oma maa eest“ (samas: 108–109). Saksa armeesse kuulunud eesti sõjamehel oli samasugune mõtteviis (samas: 109).

Kuigi Eesti päritolu sõdur osales Teises maailmasõjas sunniviisiliselt, siis reeglit rikub eestlaste abikäe ulatamine soomlastele Talvesõjas (1939–1940) ja selle Jätkusõjas (1941–1944). Neid eesti sõjamehi, kes vabatahtlikult soomlasi abistama läksid, kutsuti soomepoisteks. Tegemist oli vastuteenega naaberrahvale, kes oli eestlasi aidanud Vabadussõjas. Siiski soomepoiste üheks tagamõtteks Soome poolel võidelda oli tahe hoiduda mobilisatsioonist Saksa armeesse. (Undusk 2000: 109–110)

Sõjale järgneb selle mäletamine ja püüdlus traumaga toime tulla. Elulugude uurija Rutt Hinrikus on käsitlenud Teises maailmasõjas toimunud mäletamist ja selle erinevust pagulas-kirjanduse ning nõukogude eesti kirjanduse kontekstis (Hinrikus 2016: 222). Ehkki sõda on kollektiivne sündmus, mida inimesed peaksid ühtemoodi mäletama, erinevad kodumaal ja eksiilis jäädvustatud mälestused suurel määral. Nõukogude Eesti kasutati kirjandust ja filmikunsti vahenditena rahva sõjamälu kujundamisel. Eestis kirjutatud sõja aineiline ilukirjandus ei jäänud puutumatuks riigis valitsenud ideoloogilisest survest. Nõukogude kirjanduses tegutsev kangelane kujunes sõjas võitlevaks nõukogude inimeseks. Vastupidiselt kodumaal kirjapandule oli pagulaskirjanike sõjakujutuses ilustamata tegelikkust Nõukogude väkke mobiliseeritustest. (Hinrikus 2016: 228–229)

Hinrikus kirjeldab kummalist olukorda, kus eestlaste sõjakogemused teineteisest lahknevad:

Vabatahtlikuna Soome armeesse läinud sõdurite kogemused erinevad Nõukogude mobilisatsiooniga värvatute omast jne. Ajal, mil ühed oma kogemustest vaikisid, olid teiste läbielamised representatiivsed ja vastupidi. Ühistest kogemustest ja ühisest mälust võiksid sündida ühised jutustused, ent jutustused pole kunagi ainult personaalsed, vaid järgivad ühiskonnas kehtestatud mäletamise malle. (Hinrikus 2016: 224)

Hinrikuse mõttekäik rõhutab tõsiasja, kuivõrd erinevalt eestlased Teist maailmasõda mäletavad. Neid erinevusi on suunanud ümbritsev keskkond. Eriti oli ühiskonnast mõjutatud Nõukogude Liidu elanikud, kelle mäletamist ideoloogiliselt kujundati. See on põhjuseks, miks Nõukogude Eestis elanud panid kirja oma sõjamälestusi võrdlemisi hilja, sest ei tahtnud tahtlikult valetada, aga tõde oleks nende elu ohtu seadnud (Hinrikus 2011: 9). Seetõttu puuduvad Nõukogude armees ja Saksa sõjaväes võidelnud eestlastel ühised sõjajutustused.

Lahingutandril toiminust saab alles siis tervikpildi, kui võtta arvesse soomepoiste, Saksa armeesse ning Vene sõjaväkke mobiliseeritud (on ka juhuseid, kus sõja jooksul jõuti võidelda nii sakslaste kui ka venelaste poolel) sõjameeste mälestusi. Eestisse jäänud kirjanikud pidi arvesse võtma ideoloogilist ja parteilist survet, mis tuli Moskvast. Kuigi on küsitav, millisel määral tollane Nõukogude kodanik sõjakirjandust tõe pähe võttis. Seevastu pagulaskirjanikke ei kammitsenud ühiskonna poliitilised olud, neil oli võimalus oma tegelikku nägemust sõjast teistega jagada.

1.3. Sõjateema pagulasproosas

Teise maailmasõja sündmustest olid kõik kodumaalt põgenenud mõjutatud. Sõda oli Eestist põgenemise peamiseks ajendiks, ühtlasi ka võimalus kaitsta ennast teistkordse Nõukogude okupatsiooni ja sellega kaasnevate repressioonide eest. Neile, kes Teisest maailmasõjast osa võtsid, oli Eestist lahkumine ainus õlekõrs, et enda ellujäämist tagada. Kodumaatud ja sõjatraumast kurnatud mehed on oma sõjakogemust kirjasõna vahendusel jaganud – see on üks pagulaskirjanduse põhiteemasid.

Suurt osa pagulaskirjanikest ärgitas kirjutama sõjasündmuste vahetu kogemine, varasema kirjanduse kokkupuuteta. Kõige viljakamalt on sõjasündmusi käsitletud proosavormis ja valdavalt realistlikus kujutamislaadis. Sõja ainelise proosaloominguga tuleb teravalt esile kodumaale jäänud ja sõjapõgenikena pagulusse jõudnud kirjutajate generatsioonide erinevus. Eestis kirjutasid vanema generatsiooni kirjanikud oma läbielatud – nemad olid teeninud Nõukogude armees. Paguluses kirjutasid sõjast nooremad mehed, kes enamasti olid sõdinud Saksa armees. (Kronberg 2008: 166–168) Bernard Kangro on üritanud mõista, miks just vanem sugupõlv Eestis sõjast kirjutas, aga ta ei suutnud sellele välja mõelda loogilist põhjendust (Kangro 1972: 91). Teisest maailmasõjast kirjutavad kõige vahetumalt ja elavamalt nooremad mehed ehk pagulaskirjanikud, kelle elusaatust kujundasid Teine maailmasõda ja mitmed okupatsioonid kodumaal (Kronberg 2008: 166).

„Eesti kirjandusloo“ käsitluses märgib Sirje Olesk, et 1940.–1950. aastate eesti kirjanduses üldiselt olid sõja- ja põgenemisromaanid ülekaalus. Lisaks märgib Olesk, et

Teise maailmasõja sündmusi kajastavad teosed on oma olemuselt sarnased. (Olesk 2001: 392) Sõjakoledusi näinud meestele oli kirjutamine rohkem teraapiline tegevus kui soov teha sõnakunsti. Sõjakirjanikud kirjeldavad isiklikke läbielamisi lähiminevikust või oma kaasajast. Arvo Mägi, pagulaskirjanik ja ülevaateteose „Eesti kirjandus paguluses“ üks autoritest, rõhutab, et ligikaudu pool proosaloomingust käsitleb sõjaaegseid ja -järgseid sündmusi (Mägi 1973: 111). Mägi jääb kriitiliseks autorite suhtes, kes on üritanud kujutada pikemat ajaloolist perioodi, sageli on jäädud sel juhul liiga pinnapealseks. Kui autorid on keskendunud ühele konkreetsele sõjaperioodile, siis on teema paremini välja arendatud. (Samas)

Üks võimalus vaadelda Teise maailmasõja kujutamist eesti pagulasproosas on teha seda sõjaperioodide kaupa. Sõja esimesi aastaid käsitleb näiteks Karl Ristikivi: tema romaanid „Kõik, mis kunagi oli“ (1946) ja „Ei juhtunud midagi“ (1947) kirjeldavad sõja kahte esimest aastat. Valev Uibopuu romaan „Keegi ei kuule meid“ (1948) kujutab esimest Nõukogude okupatsiooni 1940. ja 1941. aastatel. Sellele järgnenud Saksa okupatsiooni aastaid on pagulaskirjanikud vähem kujutanud. Seevastu on pagulasproosas rohkelt kajastatud 1941. aasta metsavendade võitlusi (nt Ain Kalmus ja Agu Kask) ja 1944. aasta sündmusi (nt Bernard Kangro, Arved Viirlaid). Samuti on palju kirjutatud soomepoiste teemal. Mitmed sõnaseadjad on kujutanud teist Nõukogude okupatsiooni alates 1944. aasta sügisest: kirjeldanud stalinismiaegseid olusid, Siberisse küüditatute ja sõjavangide eluolu. (Mägi 1973: 111)

Arvo Mägi kasutab eesti pagulasproosast kirjutades mõistet „probleemikirjandus“ (Mägi 1973: 114). Ent teda häirib kirjanike ühekülgne vaatenurk, kui kirjutatakse ühiskondlikest probleemidest. Täpsemalt keskendub Mägi nende autorite loomingule, kes on haaranud sule poliitiliste teemade kajastamiseks. Enamik pagulaskirjanikke esitab vastuväiteid kommunismile, rõhudes eesti rahva õigusele olla iseseisev. Aga nad ei anna sõnaõigust vastaspoolele ega ürita mõista nende poliitilisi vastaseid. Mägi ütleb pagulasproosa iseloomustamiseks veel järgmist: „Rööbiti sellega esineb musta-valge (pigemini tihti punase-valge) tehnika kasutamist iseloomustamisel. Vabaduse eest võitlejad või passiivsed kannatajad on valdavalt sisemiselt õilsad inimesed, vastased tavaliselt moraalselt madalal tasemel“ (samas: 117). Siiski suudab Mägi mõista, mis põhjustel

jäävad eksiilkirjanikud oma vaatepunktides nii ühepoolseks: Teisest maailmasõjast kirjutasid enamasti mehed, kes olid seisnud lahinguväljal surmaga silmitsi, raske on sellisel juhul vastasele kaasa tunda ja teda mõista (samas: 118).

Sõjast saadud traumaatiline kogemus kummitas pagulaskirjanikke, aga sama oluline oli mure kodumaa saatuse pärast, mille vaba arengut kammitas Nõukogude võim. Mõistes pagulaskirjanike valu, torkab siiski silma, et nõukogude eesti kirjandusele heidetakse ette kirjutamist ühest kindlast vaatevinklist. Olgugi et selline ühetaoline vaatenurk on seotud ideoloogilise survega, mida Nõukogude võim dikteeris, laieneb see probleem ka pagulaskirjandusele. Sõjajärgne kirjandus nii kodumaal kui ka eksiilis on oma olemuselt ühekülgne. Põhjused selleks on erinevad, aga tulemus sama: kumbki ei anna sõna vastaspoolele. Väliseesti ja kodumaale jäänud kirjanikud väljendasid oma teostes erinevaid hoiakuid kommunistlike ideede suhtes, aga teevad seda sama konkreetset.

1.3.1. Ilmar Talve

Sõja ainelist proosaloomingut on kirjutanud Ilmar Talve. Tema tõi esimesena eesti kirjandusse soomepoiste ja Jätкусõja temaatika. Sealjuures oli ta üks vähestest pagulaskirjanikest, kes oli kirjandusliku tegevusega kokku puutunud enne pagulust. Kuna Talve südameasjaks oli soov teadust teha, jäid paljud tema raamatuideed teostamata, sest töö õppejõu ja teadlasena võttis oma aja. Talve kirjutas proosat küllap seetõttu, et Teise maailmasõja kogemused sundisid teda kirjutama. (Tonts 2008: 170)

Ilmar Talve ei olnud ainult üks esimesi, kes soomepoiste kogemustest kirjutas, vaid samuti esimeste seas, kes paberile pani eesti sõduri Teises maailmasõjas läbielatu. Kirjanik debüteeris 1948. aastal jutukoguga „Ainult inimene“, kuhu oli kokku kogutud kümmekond novelli ja jutustust. Jutukogu tegelased olid soomepoisid. Ülo Tonts märgib, et teose fookuses on tegelaste siseelu, nende tunded ja mõtted (Tonts 2008: 170–171). Arvo Mägi omakorda kirjeldab, kuidas Talve sõdurite elus valitseb igapäevane rinderutiin. Olenemata kurvast argielust, tunnevad tema tegelased kohustust jätkata võitlust ja saavad selleks tuge ka teistelt relvavendadelt. (Mägi 1973: 99–100). Kirjanik ise, olles võidelnud Soome armees, vaatab ajakirjas Tulimuld tagasi oma debüütromaanile järgmiste sõnadega:

Oli siis olemas teatav sisemine surve neid asju ja juhtumisi ikka ja jälle üle mõtelda, tüütuseni küsida, miks see niiviisi läks?, kuigi väga hästi teadsime, et sellele vastust ei olnud. See ei olnud sugugi mingi nostalgia, vaid vajadus kuidagi reageerida. Kirjutamise seisukohalt ei olnud aga sugugi hea, et olime veel nii „verilihal“: haavad olid sügavad ja polnud veel armistunud. (vt Talve 1986: 3)

Teine Ilmar Talve sulest ilmunud romaan kandis pealkirja „Juhansonid“ (1959), mis erines suurel määral tema varasemast teosest. Kui debüütraamat oli kirja pandud tõsistes ja kurblikes toonides, siis „Juhansonid“ kirjutas Talve humoorikas võtmes. (Tonts 2008: 171). „Juhansonid“ viivad lugeja kaasa eesti sõdurite teekonnale, mis algab Soomest ja liigub seejärel Eestisse, Saksamaale ja sealt edasi Taani kaudu Rootsi. Ilmar Talve hea sõber kirjanik Raimond Kolk, võrdleb teost Jaroslav Hašeki raamatuga „Vahva sõduri Švejki juhtumised maailmasõja päevil“. Sarnasusi kahe teose vahel tekitab sõdurite teekonna jälgimine ning humoorikas kirjutamislaad. Siiski arvab Kolk, et lähema tekstianalüüsi korral see võrdlus paika ei pea. Švejki lood kujutavad ikkagi Esimese maailmasõja olusid ja sündmusi, mille keerises võitlusesse asuti, Juhansonid seiklused märgivad pigem eesti sõduri lootust taastada kaotatud iseseisvus. (Kolk 1959: 239–240) Ülo Tonts toob „Juhansonid“ esile väljapaistva teosena, kus kujutatakse eestlasi Teises maailmasõjas (Tonts 2008: 171).

Iseloomustades Talvet kui sõjakirjanikku, ei saa mainimata jätta allegoorilist romaani „Maja lumes“ (1952). Teose tegevuspaigaks on „üks väikeriik“, millel on ajaloolisi jooni nii Eesti kui ka Soomega. Väikeriik oli võidelnud Slavooniaga oma iseseisvuse eest ja suutnud lahingu võita. Ent väikeriik asub geograafiliselt kahe suure riigi – Slavoonia ja Teutoonia – vahel. Kuna Teutoonia kuulutab sõja Slavooniale, siis on väikeriik oma asukoha tõttu ohustatud, sest Teutoonia plaanib sissetungi Slavooniasse, mistõttu väikeriik tõmmatakse naaberriikide omavahelisse sõtta. Ülo Tonts märgib, et autorile polnud siin oluline ajaloolisi sündmusi täpselt kujutada, vaid eesmärk oli näidata inimeste tegutsemist poliitiliselt ebastabiilses olukorras (Tonts 2008: 172). Selleks keskendub romaan sündmustik ühele väikeriigis asuva linnamaja elanike tegemistele ja omavahelistele suhetele. Iseloomult varieeruvate tegelaste ja eri vaatenurkade kaudu annab Talve edasi teose peaidee: „Vägivalla ees ei tohi ega saa keegi jääda passiivseks, see tähendaks muutumist kaassüüdlaseks vägivalla rakendamisel“ (Mägi 1973: 100).

1.3.2. Arved Viirlaid

Eesti sõjakirjandusest rääkides oleks võimatu jätta nimetamata Arved Viirlaidu, kelle esimesed kirjanduslikud katsetused olid luulevormis: ta oli üks esimesi, kes kirjutas sõduriluulet paguluses. Kirjandusliku menu saavutas ta prosaistina, aga kirjanik ei hüljanud ka luulevormi. Viirlaid kirjutas Teise maailmasõja ränkade kogemuste sunnil ning tundis kohustust sõdida oma hukkunud relvavendade eest edasi sõnadega. Tema teosed kirjeldavad Eesti riiki ja rahvast tabanud okupatsioone, sellega seotud vägivalda ja kaotatud iseseisvust. Viirlaiu tegelased on võitlejad, kes ei anna alla ka lootusetus olukorras. Kogu tema looming on seotud sõjast kirjutamisega. (Tonts 2008: 180–181) Intervjuus Manale kommenteerib Viirlaid oma ühekülgset teemavalikut nii: „Kodumaa kurva saatuse pärast viimases sõjas olen nagu kuskilt kõrgemalt poolt antud käsuga kinni jäänud meie võitlust käsitlevasse ainesse. Kahtlemata on see halvanud mu arenemist teistes suundades.“ (vt Grünthal 1962: 107)

Viirlaiu esimene romaan kandis pealkirja „Tormiaasta“ (1949). Kaheosaline romaan kirjeldab Saksa ja Nõukogude okupatsioonide vaheldumist kirjaniku kodumaal. Tegelased on soomepoisid, kes Eestisse naastes üritavad Punaarmee võita. Ülo Tonts täheldab teose kunstilist ebaühtlust, tuues põhjuseks Viirlaiu vähese kirjutamiskogemuse ja enesekriitika (Tonts 2008: 181–182). Teisalt võib aga Viirlaiu esikromaanis näha autori eeldusi saada heaks kirjameheks: mõned kõrvaltegelased on edukalt välja arendatud ja tabatud ajastule omast miljööd (samas: 181). Viirlaiu romaan suutis lugejaid kõnetada, sest pakkus võimalust samastuda sõjatraumadega. Ilmselt seetõttu valisid kirjastuse Orto lugejad „Tormiaasta“ pagulaskirjanduse esimese viie aasta kõige loetavamaks teoseks (samas: 182).¹

Nii nagu Ilmar Talve oli Soome armees sõdinud eesti sõdur, oli seda ka Arved Viirlaid. Tema tuntuimas teoses „Ristideta hauad“ (1952), mis on tõlgitud kaheksasse keelde, tegutsevad soomepoisid. Kaheosalises romaanitsükli kujutatakse aastaid 1944–1946. Peategelane Taavi Raudoja on soomepoiss, kes liitub metsavendadega. Ent ka see meeleheitel katse võidelda kodumaa iseseisvuse eest nurjub ja peategelane lahkub Eestist.

---

¹ Siinkirjutaja ei suutnud leida fakti algallikat.

Teadaolevalt ei ole Taavi Raudoja tegelaskuju autori enda kujutus, vaid kirjanikule andis inspiratsiooni relvavend, kellega koos võideldi Soome armees. Enamuses oma raamatutes kasutas Viirlaid peategelasena prototüüpi päriselust. (Tonts 2008: 182–183)

Kui Nõukogude sõjavangist vabanes eesti vastupanuvõitleja ja metsavend Eerik Heine, soovis Viirlaid mehe läbielamistest kirjutada. Heine ei olnud kohe kirjaniku plaaniga nõus, aga pärast „Ristideta haua“ lugemist muutis ta meelt. Heine mälestuste põhjal asus Viirlaid kirjutama niinimetatud Hormi-triloogiat. Viirlaid lõi Eerik Heine mälestuste põhjal romaanitegelase Eerik Hormi. Hormi-triloogia peategelane oli eesti ohvitserina teeninud Teises maailmasõjas Saksa armees. Peategelane satub sõjavangina Nõukogude vangilaagritesse ja triloogia sündmustik jutustab tema põgenemisest. Hormist saab metsavend. Keerulistes tingimustes peategelane ei murdu: ta võitleb seni, kuni isamaad ohustavad väed lahkuvad Eesti pinnalt. Triloogia viimases osas on peategelane jällegi vangi sattunud. Vabana vangla ahelatest jätkub Hormi võitlus kommunismi vastu. (Tonts 2008: 183–184) Ülo Tonts tõdeb, et arvustajad on kiitnud triloogia rahvuslikku sõnumit, aga vastakaid arvamusi on tekitanud romaanitsükli kunstiline tase (samas). Helmi Eller märgib Hormi-triloogiat arvustades, et Viirlaid oli ainus, kes nii põhjalikult pagulaste psüühikast analüüsis (Eller 1975: 111).

Ülevaate teoses „Eesti kirjandus paguluses XX sajandil“ kirjutab Ülo Tonts, et Arved Viirlaiu loominguga ainetik teeb temast pagulaste esikirjaniku (Tonts 2008: 185). Bernard Kangro rõhutab omakorda Viirlaiu tähtsust eesti kirjanduses: „Ilma temata poleks meil nii pidevat laiaulatuslikku ning sugestiivset pilti iseseisvuse esimese generatsiooni saatusest Teises maailmasõjas ja metsavendluses“ (Kangro 1972: 90). Arvo Mägi leiab, et nii nagu Viirlaiu loodud tegelased jäid kindlaks oma põhimõtetele, oli kirjanik ka ise päriselust oma aadete eest võitleja. Lahingutandril eemaldudes jätkas Viirlaid võitlust kommunismi vastu. (Mägi 1973: 105) Helmi Eller tõdeb Viirlaiu loomingust kirjutades, et kirjanik suhtus eesti pagulasnoortesse halvaks panuga, taunides nende ükskõiksust rahvusaate suhtes ja suutmata noorte püüdlusi mõista (Eller 1975: 108).

Vaadeldes eesti sõjaainelist pagulasproosat üldisemalt ja minnes süvitsi ainult Ilmar Talve ning Arved Viirlaiu ilukirjandusliku loominguga käsitlemisega, võib ühise joonena

märgata kirjanike sündi sõjast kirjutada. See andis neile võimaluse läbielatud valuga omal moel toime tulla. Lugeses eesti rahva kannatustest Teises maailmasõjas, sai tollane lugeja vaimset tuge – valusad läbielamised olid kõiki raputanud. Aga olukord muutus 1950. aastate alguses, mil inimesed hakkasid ennast uues kohas kindlamalt tundma, seetõttu ei soovitud enam nii palju keskenduda minevikusündmustele (Olesk 2001: 394). Tänapäeva lugejale annavad toonased sõjaromaanid ettekujutuse eestlaste lähiminevikust, omariikluse tähtsusest ja selle kaotamise traagikast, samuti tõuseb esiplaanile sõja otsustavus inimeste ja kogu rahvuse edasise käekäigu kujundamisel. Sõjakirjandus annab võimaluse vaadata oma rahva minevikku, kuid kujundada ka rahvuslikke (isamaalisi) hoiakuid tulevikuks.

1.4. Sõjapõlvkonna määratlusi

Kuidas võiks kutsuda Teise maailmasõja kogemusest kirjutanud sugupõlve? Rääkides pagulaskirjanikest, kes oma sõjakogemusi kirja panid, on võetud kasutusele erinevaid väljendeid. Sirje Olesk on kasutanud selleks mõistet „kaotanud põlvkond“ (Olesk 2001: 373). Pagulaskirjanik Raimond Kolk aga sellise määratlusega ei nõustu: „Meie ei tunnud endid nagu sõja kaotanud sõdurid, sest see ei olnud meie sõda ja seda ei saanud seepärast ka kaotada. Me ei tunnud endid ka nagu kadunud või kaotatud generatsioon.“ (Kolk 1980: 52) Kolga tsitaadist jääb kõlama mõte, et Teine maailmasõda polnud eesti sõduri sõda. Pole keeruline mõista, miks ta nii tundis. Sõdides kas Saksa või Nõukogude poolel, jäi tulemus eesti sõduri jaoks samaks – Eesti iseseisvus kaotati.

Agu Kask, ajakirjanik ja kirjamees eksiilis, käsitleb oma teoses „Unustatud sugupõlv“ (1951) ühte võimalust, kuidas sõjast läbi käinud põlvkonda nimetada. Autor esitab oma teosega järgmisi miks-küsimusi: „Miks keegi ei hinda neid, kes vabatahtlikult liitusid sakslastega Eesti päästmise eest, miks nimetatakse neid kadunud sugupõlveks?“ (Liivamets 2008: 193) Ilmselt soovis Kask oma kirjutatuga tõsta esile eesti sõduri teeneid oma riigi ja rahva ees, mida tema meelest piisavalt ei hinnatud (samas). Võttes arvesse tollaseid kodumaiseid olusid, on mõisteta, miks Kask niiviisi tundis: Nõukogude Eestis vaikiti Saksa armee võidelnud sõdurid maha. Vaakumisse jäid ka väliseesti kirjanike teosed, mida kodumaal avalda ei lastud.

Pagulaskirjanik Bernard Kangro on analüüsinud Arved Viirlaiu loomingut ja kirjeldanud sealjuures Viirlaiu põlvkonda. Kangro nimetab neid „reedetud generatsiooniks“, mida see sugupõlv on ka ise kasutanud: „Ta maailm, ta ideaalid, ta usaldus inimese vastu purunes kiiremini kui neil, kellel rängad kogemused ei puudunud“ (Kangro 1972: 89). Omadussõna „reedetud“ kasutab Kangro seetõttu, et sõda kaotas sellelt generatsioonilt usu inimeste headusesse (samas). Nad pidid võitlema Eestit okupeerinud venelaste ja sakslastega, kes nende usaldusega mängisid, neid piinasid, karistasid ja vangistasid. Paljud kaotasid oma elu ja ellujäänuid tabas elukestev traumakogemus – neil olid nii füüsilised kui ka vaimsed armid.

Täienditega „kaotanud“ ja „reedetud“ võib nõustuda, sest nende kahe omadussõnaga saab kokku võtta Teise maailmasõja keerisesse jäänud põlvkonna peamised tunnused. Võideldes võõrast lahingut, kaotasid nad sõjale oma kodumaa. Sõda kujundas pagulaste saatusi nende tahtest olenemata ja pani proovile usu inimlikkusesse. Reedetud ja kodumaa kaotanud sugupõlvele jäi ainsaks võimaluseks vähemalt üritada enda eluga edasi minna. Agu Kase seisukoht, et tegemist on unustatud sugupõlvega, sobitus pigem külma sõja aegse kontekstiga, kuna taasiseseisvunud Eestis valitsevad täiesti teised olud. Eesti kirjandusteadlased on uurinud ja siiani uurivad väliseesti kirjanike loomingut ja soovivad seda tutvustada kodumaal. Kirjanduslooliselt on eesti pagulaskirjandusest antud põhjalik ülevaade teoses “Eesti kirjandus paguluses XX sajandil”, mis avaldati 2008. aastal. Sõja läbi teinud autorite sugupõlv ei ole unustatud, nende looming on eesti kirjandusloos leidnud oma kindla koha.

2. Gunnar Neeme ilukirjandusliku loomingu retseptsioon

Teise maailmasõja sündmuste tõttu kodumaalt põgenenud Gunnar Neeme ei pidanud ennast kirjanikuks, vaid kunstnikuks. Sellest olenemata võiks Neemet pidada kirjutavaks kunstnikuks: tema sulest on ilmunud luulet, näitekirjandust, teatri- ja kunstikriitikat ja filosoofilist esseistikat. Sageli põimusid kunst ja kirjandus tema kunstinäitustel, kus peale maalide esitleti ka Neeme sõnaloomingut. (Laak 2018: 109) Nii Eestis kui ka pagulasajakirjades on avaldatud Neeme ilukirjandusliku loomingut ja seda on arvestatud – mõlemat vähesel määral. Arvustused on lühikesed, aga sealjuures hinnangult positiivsed. Kõige põhjalikumalt on käsitlenud Neemet kirjanikuna Marin Laak, kes iseloomustas kunstniku luuleloomingut (vt Laak 2018).

Gunnar Neeme nime ja loomingut on varem mainitud mõne lausega eesti pagulaskirjanduses näitekirjanduse kontekstis, näiteks teostes „Eesti kirjandus paguluses XX sajandil“ (2008) ja „Väliseesti kirjandus“ (1991). Üleüldse on Austraalia eesti pagulaskirjandus, mille alla liigitub Neeme ilukirjanduslik looming, jäänud ülevaateteoses „Eesti kirjandus paguluses XX sajandil“ tagaplaanile. Veel on sõnakunstnikust kirjutatud 2000. aastal ilmunud kirjandusloolises entsüklopeedias „Eesti kirjanike leksikon“ viiteta sünnipärasele nimele (Teder 2000: 369–370).

Neeme tegi oma ilukirjandusliku debüüdi tavatult hilja, alles 1960. aastate teisel poolel. Tema esimeseks ilukirjanduslikuks katsetuseks oli näidend „Sõnajala õis“, mis lavastati 1964. aastal Eesti päevadel Melbourne’is. (Laak 2018: 109–110) Sellest näidendist ei ole kahjuks kirjutatud ühtegi arvustust ja sama saatus tabas 1982. aastal ilmunud teost „The Notes. Essays in Verse and Pictures“ (Neeme 1982).

„Sõnajala õis“ ei jäänud viimaseks Neeme kirja pandud näidendiks. 1980. aastal avaldatud „Mosaiigid“ meenutasid arvustaja Leonid Trettile antiikaja teatrit, sest näitlejate mono- ja dialoogid olid pikad (Trett 1980: 4). Teisalt võis selline mulje tekkida seepärast, et näidendis oli ainult kaks tegelast – tähtsad olid sõnad, mitte lavaline tegevus. Kahe tegelaskuju Mehe ja Naise kaudu käsitleb autor meeste ja naiste erinevat ellusuhtumist. Trett toob esile näidendi filosoofilist sisu, mis võis vaatajale segaseks jääda. (Samas) Kui Leonid Trett kirjutab näidendist ainult teksti põhjal, siis Meinhard Ots

arvustab juba lavale jõudnud etendust. Ots märgib, et näidend on nii sisult, ülesehituselt kui ka esitusviisilt uuenduslik. Arvustaja nõustub Trettiga, et Neeme tekst on küll näitlejale nõudlik, aga teisest küljest jätab rolli kehastavatele ruumi eneseväljenduseks. (Ots 1980: 3) Neli aastat pärast esietendust kuulus „Mosaiigid“ Torontos toimunud ESTO-84 mängukavasse (Voitk 1984: 3). Filosoofilise näidendi vastukaja oli positiivne nii vaatajate kui ka kriitikute meelest.

Viimane Gunnar Neeme sulest ilmunud näidend kannab pealkirja „Mustade ristide maa“. Näidendi aines ei erine Neeme tavapärasest inspiratsiooniallikast – kaotatud isamaast. „Mustade ristide maa“ kujutab Eesti ajalugu muinasajast kuni kunstniku kaasaega. Meinhard Ots kiidab Neeme meisterlikkust niivõrd mahuka ajaloolise perioodi käsitlemisel. (Ots 1981: 7) Kuigi Ots kirjutas draamateosest juba 1981. aastal, siis näitelavale jõudis see esimest korda alles 1988. aastal (Neeme 1988: 4). Nii nagu Neeme eelmist näidendit „Mosaiigid“ mängiti ESTO ajal, siis „Mustade ristide maa“ oli ESTO-88 mängukavas Melbourne´is (H. 1989: 4).

Gunnar Neeme on kirjutanud ka mitu luulekogu. Tema esimesed katsetused luulega olid juba koolipõlves, kus õpetaja Karl Ader suunas teda luulevormis eneseväljenduse poole (Teder 2000: 370). Kunstnik tegi oma debüüdi luuletajana mõni aasta pärast näidendi „Sõnajala õis“ kirjutamist ajakirjas Tulimuld 1967. aastal, kus avaldati viis Neeme luuletust (vt Neeme 1967: 111–113). Alles üheksa aastat pärast debüüti ilmus Neemelt nädalase vahega kaks luulekogu: „Kollane vihm. Maalinguid nägemisest ja mõistmisest“ (Neeme 1976a) ja „Mist of time. Meditations in words and pictures“ (Neeme 1976b). Vastukaja esimestele luulekatsetustele oli positiivne. Helmi Eller märgib, kuidas Neeme on eestikeelses luulekogus kirjutanud erinevatel teemadel, nagu inimsuhted, kodumaa saatus, pagulus, loodus, kunst, tunded, mille kaudu avaneb ettekujutus Neeme maailmanägemusest (Eller 1980: 10). Leonid Trett kirjutab, et „Kollane vihm“ avab autori erinevaid eluperioode ja nõustub Elleriga autori sisemaailm avaldumisest (Trett 1977a: 4). Hannes Oja rõhutab luulekogu rahvuslikust, mida peegeldab Neeme teemavalik (Oja 1978: 7).

Kolm arvustajat on jaganud oma arvamusi ka Neeme ingliskeelsest debüüdist. Elleri meelest on „Mist of time“ ühtlasem kui „Kollane vihm“, kuna temaatiliselt on käsitletud ainult sügist ja aega (Eller 1980: 10). Trett kirjutab, et luuletused on oma olemuselt filosoofilised ning kajastavad kunstniku mõtisklusi ümbritsevast maailmast (Trett 1977b, 4). Hannes Oja meelest on Neeme kirjutamisviisist näha ametile omast detailide kujutamist (Oja 1978: 7). Nendes vähestes arvustustes esimestele luulekogudele märgiti ära ka autori illustratsioone. Arvustajad tõid esile luulekogude visuaalse poole õnnestumise.

Järgmine Neemelt ilmunud luulekogu „Maalit uiman“ (Neeme 1981) oli autori sõnul järg „Kollasele vihmale“. Leonid Tretti arvustusest kooruvad välja samasugused teemad nagu eelnevate luulekogude puhul: kodumaa, loodus, filosoofilised mõtisklused ja kunst. Arvustaja arvamus on vastakas, kuna ühest küljest Trett täheldab luulekogu kunstilist ebaühtlust, aga lõppkokkuvõttes jagab ikkagi kiidusõnu. (Trett 1981: 4)

Viimaseks Neeme avaldatud ilukirjanduslikuks teoseks oli 1988. aastal ilmunud „The Waves“ (Neeme 1988). Arvustaja, kes peitub initsiaalide J. H. taha, küsib kurvastusega, miks Neeme luulet nii vähe tuntakse. Kõrvalepõikena ingliskeelsest luulekogust toob ta esile Neeme kirjutatud sõduriluule eestikeelsetest kogudest, mida arvustaja arust kõik eestlased peaksid teadma. Kirjutades luulekogust „The Waves“ enesest, märgib arvustaja Neeme soovi mõtiskleda elumõte üle: „Autor on nii osavasti põiminud lainete igavese laulu inimpõlvede tegevusega. Nagu lained, mis ikka korduvad, nii ka inimese igivanad küsimused elu ja selle mõtte üle.“ (H. 1989: 4)

Gunnar Neemet luuletajana on käsitletud Marin Laak, kes märgib Neeme andekust ilukirjanduslikus loomingus. Nagu kunstis meeldis Neemele katsetada erinevates tehnikates, eksperimenteeris ta ka oma ilukirjanduslikes teostes erinevate teemade, vormide ja stiilidega (Laak 2018: 114) Kirjandusteadlane täheldab Neeme kujundikeele pealtnäha lihtsust, millega autor annab edasi oma eksistentsiaalseid mõtisklusi (samas: 111). Sõnakunstniku teemade valik on kirju: ta kirjutas maalimisest, sõjast, värvidest, kodumaast, pagulaseks olemisest ja loodusest (Samas: 114–115, 118, 121–122) Otsides seoseid kunstniku elulooliste detailidega, siis luuletemaatikas kajastub Neeme elukutse,

sõjapõgeniku traagika ning armastus kodumaa ja looduse vastu. Laak kommenteerib Neeme luuleloominguist välja kooruvat filosofeerivat poolt järgmiste sõnadega: „Gunnar Neeme luule pärisosaks, milles autor end kõige loomulikuna näib tundvat, on eksistentsiaalist otsingutest laetud luulemõtisklused“ (samas: 123). Poeedi kirjutamisstiilis on märgatavad mõjutused Ida filosoofiast, Austraalia aborigeenide pärimusest ja maailmaluule klassikutelt (samas: 125).

Peale kodumaa-armastuse kajastus Neeme kujutavas ja kirjalikus loomingus sõjatemaatika. Valulikum kogemused Teises maailmasõjas jäid paradoksaalselt kunstniku loometöö inspiratsiooniallikaks. Peeter Lindsaar on tähendanud, kuidas Neeme loometööst arusaamisel ja tõlgendamisel tuleb esmajoones arvestada sõjas kogetu mõjuvõimu (Lindsaar 1963: 108). Patriootlikult meelestatud Neeme osales noormehena Tartu noorte vastupanuliikumises ja oli Saksa armee luuregrupi juht (Koll 2018: 16–17). Juba kunstitudengina jäi Neeme silma eduka sõjakujutamisega: Pallase õpilastööde näitusel hindas kunstikriitik Olga Parise tema maali „Sõduri rindejoonistused“ näituse parimaks sõjatemaatika kajastuseks (samas: 16). Sõjast joonistamine jätkus ka paguluses ning lisandus sellest kirjutamine. Üks tema sõjamaalide iseloomustus märgib kunstniku süvenemist üksikule indiviidile või väiksemale grupile sõjas, soovides keskenduda võitleva sõduri sisemaailmale (Pili 1963: 4). Marin Laak on esile toonud Neeme sõduriluules peegelduva inimliku kannatuse eheduse: lüüriline mina tunneb kaotusvalu nii relvavenna elu kui ka kodumaa iseseisvuse eest. Oma sõduriluulega on Neeme tõstatanud küsimuse inimese väärtuse või väärtusetuse kohta. (Laak 2018: 118–121) Neeme sõjateemalist kunstnikutööd on Peeter Lindsaar võtnud kokku järgmiste lausetega:

Kuigi sõja lõpust on möödunud juba 18 aastat, maalib Neeme ikka veel sõdurit. Me ei leia nende juures poseerimist ega valepaatost. Ta ei esita kangelast, vaid meie rahva poega inimesena võitluses elu ja surma ees. Tähtis ei ole vormiriietus ega sümboliliselt käesolev relv, vaid võitleja sisemaailm, olgu kas muistne sõdalane või kiivrikandja kuulipilduja taga viimasest sõjast. (Lindsaar 1963: 110)

Gunnar Neeme panus Austraalia eesti ühiskonnas oli märkimisväärne. Neeme elas aktiivselt sisse uue asukohamaa Austraalia kunstiellu, mistõttu tal õnnestus jätkata professionaalse kunstnikuna ka paguluses. Ametialase töö kõrvalt jõudis ta kirjutada,

õpetada ning lüüa kaasa erinevate organisatsioonide tegevuses. Kunstniku nekroloogis kirjutatakse abivalmis ja tegusast virtuoosist, kes oli võtnud südameasjaks eesti kultuuri ka lõunaristi all edasi arendada. (Vainomäe 2005: 6–7) Oma elutööks pidas ta 1984. aastal avaldatud „Kalevipoeg taidelises nägemuses“, kuhu talletas joonistuste kaudu oma nägemuse eestlaste rahvuseeposest „Kalevipoeg“. Ilukirjanduslikus loomingus jäid ilmumata novellikogu „Tuuleraudne“ ja ingliskeelne luulekogu „Coralline Experience“ (Oja 1998: 11)

3. Sõja kujutamine Gunnar Neeme novellikogus „Tuuleraudne“

Siinse bakalaureusetöö peamiseks materjaliks Gunnar Neeme käsikirjaline novellikogu „Tuuleraudne“ (Neeme 2017). Lühiproosa kogumik koosneb seitsmest proosatekstist: „Sild“, „Soo“, „Inferno“, „Viva la muerte“, „Kuju“, „Hirm“ ja „Roheline päev“. Novellides „Viva la muerte“ ja „Kuju“ oli mitmeid sarnaseid tekstilõike tegevuspaiga kirjeldustes, ent narratiivide erinevuse tõttu vaadeldakse neid siiski eraldiseisvate tekstidena. Samuti on märgatav proosatekstides „Roheline päev“ ja „Hirm“ sõnastuskonarusi, mis on täiesti mõistetav käsikirjalise materjali puhul. Siinne bakalaureusetöö hõlmab neid siiski, et tekiks täielik ülevaade Neeme proosaloomingu olemusest. Analüüsitavates proosatekstides on ka seoseid Neeme esimese eestikeelse luulekoguga „Kollane vihm“, sest novellid „Sild“ ja „Soo“ algavad sinna kuuluvate luuletustega „Enam ei ole“ ning „Üks ja mina“.

Neeme nägi suurt vaeva saamaks sõnastust ideaalseks: mitmed tekstilõigud või üksikuid lauseid olid hoolega lihvitud ja korduvalt ümberkirjutatud. Kõrvutades arhiivitekstide erinevaid variante märkas siinkirjutaja, kuidas mõtteid on sõnaliselt voolitud järjest filosoofilisemaks ja kujundlikumaks. Jutudes on palju mõttetarku arutlusi ja autor on rõhku pannud detailidele, mis loovad lugejale erksa kujutluspildi toimuvast.

Gunnar Neeme käsikirjalises kogumikus „Tuuleraudne“ seob jutte sõja kujutamine. Kõikides tekstides, välja arvatud proosajutus „Roheline päev“, on minategelane kistud sõjategevuse keskele. „Tuuleraudne“ on oma olemuselt terviklik jutukogu, mis vaatleb sõjakogemuse traumaatilist mõju läbi sõjas võidelnud minategelase. Sõdur võib küll olla erinevates situatsioonides, ent juttude põhiidee jääb samaks. Neeme loodud tegelased ei suuda unustada sõjatandril juhtunut ja vaevlevad sõjatraumast põhjustatud painajatega. Autor on kujutanud sõduri oskamatus tavaellu naasta erinevate poeetiliste võtete kaudu.

Kirjutava kunstniku loometöö on suuresti mõjutatud tema isiklikest sõjakogemusest. Ent väljaspool oma loomingut Neeme ei kõnele oma Teises maailmasõjas läbielatud: tema arhiivis peitub mitmeid enda eluloo kirjeldusi, kus ta oma sõjaosaluse täielikult maha vaikib. Kersti Koll on kirjutanud Neeme mälestuste põhjal, kuidas kunstnik tundis, et

patriootlikult meelestatud hulljulged eneseohverdused kodumaa nimel tundusid lõpuks mõttetud, sest sellest ei muutunud lõpuks mitte midagi (Koll 2018: 17). Siinkirjutaja oletab, et noore mehe Teises maailmasõjas kogetu valu talletas Neeme oma loomingusse. Teisisõnu, siinse bakalaureusetöö peamiseks uurimismaterjaliks olev lühiproosa kogumik „Tuuleraudne“ ei kajasta mitte ainult puuduvat peatükki tema loometööst, vaid ka kunstniku biograafiast.

Kahjuks ei ole kunstnik märkinud proosatekstidele ega luuletustele aastaarve. Umbkaudset kirjutamisaega saab oletada ajaleheväljaannete põhjal. 1970. aastal toimunud Gunnar Neeme kunstinäitusel ja kirjandusõhtul loeti ette jutukogusse kuuluvat teksti „Soo“ (Ots 1970: 3). Kolm aastat enne seda oli Neeme debüüt luuletajana ajakirjas Tulimuld (vt Neeme 1967: 111–113). Kuna novelli „Soo“ esitati kunsti- ja kirjandusõhtul ainsana, ei saa selle põhjal oletada kogu proosakogumiku valmisolekut. Ent 1978. aastal Neemest kirjutatud artiklis mainitakse juba käsikirjalise novellikogu „Mosaiigid“ (algne pealkirja variant) trükivalmis olekut (PiLi 1978: 6). Lähtudes nendest faktidest, kirjutas Austraalia eesti pagulaskunstnik ja -kirjanik jutukogu arvatavasti 1960.–1970. aastate vahel.

Artiklitest, kus on mainitud Gunnar Neeme käsikirjalist lühiproosa kogumiku, on autor neid määratlenud novelližanrisse kuuluvana. Novell on proosa lühivorm piiratud tegelaste arvuga, kus ei esitata sündmustikku detailirohkelt. Läbimõeldud ülesehitusega novell jaguneb kaheks: suletud ja avatud novelliks. (Annus 2003: 191) Klassikalises suletud novellis esitatakse sündmuse kronoloogilises järjestuses, loo edasi arenedes tõuseb järkjärgult pinge ning lugu saab ootamatu lõpplahenduse. Selle novellitüübi oluliseks tunnuseks on suletud lõpp, mille puhul lugejale ei jää lahtiseks esitatud sündmuse lahendus. Klassikaline avatud novell aga keskendub välise sündmustiku asemel mõne tegelase siseprobleemile. Enamasti selle novellitüübi puhul loo autor ainult vihjab võimalikule lõpplahendusele. (Liiv 1975: 518–519)

Novelližanrist kõneldes on kasutatud ka mõistet lühijutt või lühilugu (Merilai 2021: 106). Arne Merilai on oma novellipoeetika käsitluses rõhutanud vajadust tänapäevases kontekstis täpsemini lühijuttu defineerida: „[...] iga novell on ühtlasi lühijutt, aga iga

lühijutt ei ole päris kindlasti novell“ (samas: 107). Võrreldes lühijutuga on novellil spetsiifilisemad poeetilised võtted, näiteks klassikalises avatud novellis on kindlasti puänt ja alltekst. Merilai toob välja ka võimaluse rääkida novellipärasest tekstist, millel on mõnede puudujääkidega novelližanri tunnused. (Samas: 107–108) Võttes kasutusele mõiste „novellipärane proosa“, jääks alles eristus novelli ja lühijutu definitsiooni vahel (samas: 117). Neeme proosatekste käsitletakse nii avatud kui ka suletud novellidena: mõni lugu saab ootamatu lõpplahenduse, aga mitte kõik.

3.1. Sõda

Lühiproosa kogumikus „Tuuleraudne“ toimub suur osa tegevusest sõjarindel, mida peategelane on kirjeldanud ka „vaenumaana“. Eesti sõjakirjandusele omaselt ei ole Neeme proosakogus sõda romantiseeritud või püütud seda kuidagi ilustada. Tekstid on kirjutatud realistlikus laadis, ilmestades sõjaolukorra koledust. Juttude erinevaid tegevuspaiku seovad sarnased kujutluspildid haavatud või surnud inimestest, nende haudadest, rohkest verest, hävinud hoonetest, tankidest ja muudest sõjamasinatest. Õudusunenägu meenutavas miljööis tegutsev peategelane näeb enda ümber valitsemas surma ja kuuleb igapäevaselt püssilaske. Ainult magades suutis sõdur lõpetada mõtlemise oleviku hirmuäratavast olukorrast (Neeme 2017: „Soo“).

Neeme ei ole selgelt piiritlenud, millisest sõjast jutud kõnelevad, vaid tähtsam on olnud tegevuspaiga ja sõduri siseelu kirjeldamine. Proovides jõuda selgusele sõjatandri määratlemisel, siis eeldatavasti sõnakunstnik ikkagi kirjutas Teisest maailmasõjast saadud sõjakogemuse najal. Maailmasõjale omaselt annavad proosatekstide sõjakirjeldused aimu, et tegemist ei olnud väikese konfliktiga, kuna sõda halvas kõigi inimeste igapäevaelu. Tekstist teksti korduvad lahingusse saadetute rohkus. Kõige kindlam vihje Teisele maailmasõjale peitub proosatekstis „Roheline päev“. Peategelase kirjeldatu alusel tundub, et tehakse juttu eestlaste 1944. aasta suurest põgenemisest: „Uute väärtuste ja arusaamade pööristuules tuli kohaneda. Millestki polnud kinni hoida. Side mullaga oli katkenud. Eksisteerimine. Kõhutäis määras loomingu suuna. [...] Pääsemine varemete vahelt algas numbritega. Niipalju vagunisse, niipalju laevale.“ (Neeme 2017: „Roheline päev“) Tsiteeritu ilmestab pagulaste elu uuel asukohamaal, kus leinati taga

peale surnute ka kaotatud isamaad. Pagulastele olid küll Eestist kaugemal suuremad ellujäämise võimalused, aga seal tuli oma elu alustada täiesti uuel leheküljelt.

Kui sõda hakkas ei osanud keegi ette kujutada, et see vältab läbi aastate. „Meid veeti autodega, siis rongidega, suuremalt osalt aga marssisime. Päikeses ja vihmas, vahel jälle vööni hangedes.“ (Neeme 2017: „Sild“) Välja toodud tsitaat ilmestab erinevate aastaaegade vaheldumist ehk võitlus oli pikale veninud. Esialgu tundus sõda justkui pääsemine argipäeva igavast rutiinist ning selles nähti uut põnevat seiklust. Mida kauem sõda kestis, seda enam vähenes sõdurite võitlusvaim ja tõstis pead lootusetuse tunne.

Peamine lahingutegevus toimus enamasti kas soos, metsas või veekogu läheduses. Sõdurid kasutasid ära sõjatandri iseärasusi vaenlase eest varjumiseks või nende ründamiseks. Ohtlikum oli võidelda lagedal heinamaal, kus puudusid võimalused varjumiseks. Peategelasel ja tema võitluskaaslastel oli enamasti kasutada vähene sõjavarustus: püssid ja täägid. Sõduri peamiseks kaitsevahendiks vaenlase vastu olid tema rusikad, sest ootamatult tekkinud lahingusituatsioonis ei pruukinud olla mahti võtta abiks sõjariista. Judinaid tekitavad kirjeldused peategelase võitlustest oma elu eest oli peamine osa vaenutegevusest.

Sõjategevuse puhkedes ei jäänud puutumatuks linnad ega külad. Peale sõjatandri kirjelduste on Neeme proosatekstides tähtsal kohal lokaliseeritud kohakirjeldused linnast ja külast, mis hävisid lahingukeerises: „Tänavad lõhnasid tulest, suitsust ja ülekõige aga hõljus kõdunemise hais. Mis polnud purunenud või põlenud, oli röövitud või mädanes samas.“ (Neeme 2017: „Hirm“) Lõpetanud oma sõjamisiooni, hirmutas sõdurit avanev vaatepilt inimeste lagunenud kodudest – järgi olid jäänud ainult varemed.

Lahinguid ei pidanud ainult sõdurid, aga samuti sõjast ümbritsetud tavainimesed. Olgugi et surm on inimelu üks osa, siis sõda kiirendab seda: „Igapäev sureb inimesi. Mitte mürskudest ega ka kuulidest. Vaid haigustest ja näljast“ (Neeme 2017: „Koju“). Jutukogus läbivalt kirjeldatakse näljahäda ja kuidas see oli tegelikult juba sõjaeelne probleem. „*Viva la muerte*“ peategelast häirib, kuidas sõjaliitlased varustavad teineteist laskemoona ja sõjamasinatega, aga samal ajal valitseb peale sõjaolukorra riigis samuti nälg: „Et rahvas nälgib aga mitte kahurid“ (Neeme 2017: „*Viva la muerte*“). Proosajutus

„Inferno“ tekib terav kontrast sõduri ja tsiviilkodaniku vahel just toiduga. Peategelane ja tema sõber virisevad toidukvaliteeti üle. Järgnevalt kujutatakse hetke peategelase mälusalvest, kui leiti metsast üles poodud naine, kelle juurde oli pandud silt „magasin vaenlasega“. Sõdurit kummitas laipa katvad peksmise jäljed, sest ta teadis, miks naist karistati ja temalt hiljem elu võeti. Seksuaalvahekord oli toimunud, sest naisele lubati tükk leiba. (Neeme 2017: „Inferno“) Kuigi sõdurid pidid samuti sõdides nälgima, siis mingisugust toitlustust neile puhkehetkedel pakuti. Sõjaolukorras oli tähtsam sõjameeste tühjade kõhtude täitmine kui tavakodanike, mis viis viimaseid meeleheitlike tegudeni nälja kustutamiseks.

Mõistetavalt oli peale ümbritseva elukeskkonna muutunud ka sealsed elanikud. Nii nagu eelpool mainitakse, ei halvanud sõda ainult võitleva sõduri igapäevaelu, vaid samuti tavakodanike. Tsiviilkodanikud võitlesid oma elu eest nagu sõdurid lahingutormis. Nähes ja kogedes sõjajubedusi olid linna- ja külaelanikud muutunud ükskõikseks. Nad ei olnud enam sõbralikud ega vihased. Nad ei hoolinud enam isegi elus püsimisest, sest surm valitses igal pool. (Neeme 2017: „Inferno“) Novellis „Hirm“ mõtiskleb jutustaja tavalise inimese elu üle sõjaolukorras: „Elu tuli elada ka siis kui võimalust ei antud“ (Neeme 2017: „Hirm“). Ta kutsus neid „sõjavangideks“, sest neid hoidis sõda samuti oma haardes. Isegi kui nad jäid ellu, siis puudusid põhjused rõõmustamiseks, kuna riigis nappis söögipoolist ja pidi kaevama haudasid kaasmaalastele. (Samas)

Inimeste elupaigale andsid uue välimuse peamiselt tangid ja tuli – kaks halastamatut hävitajat. Tule hävituslikule jõule on novell „Inferno“ täielikult keskendunud, millele saab vihje juba pealkirjast. Itaalia keelest tõlgituna tähendab novelli pealkiri põrgut, ingliskeelses tõlkes aga suurpõlengut. See lugu kirjeldab puhkusele saadetud sõduri teekonda tagasi koju, mis sattus tagasituleku päeval pommirünnaku alla. Järgnevad jutustaja hirmuäratavad kirjeldused linna hävinemisest: „Leegid tormasid ahnelt lakkudes läbi uste ja akende. Põlev fosfori jõgi voolas tänavatel ja hooned lõhkesid nagu õhupallid. Tornid vajusid ohates külili ning kadusid sädemete pilvedesse.“ (Neeme 2017: „Inferno“) Ellujäänud üritavad põgeneda laipade peal tallates ja proovivad oma asju päästa, aga tulelõõmas ei jäänud peale söestunud hunnikute kedagi ega midagi järele (samas).

Kirjeldatu ühtib pealkirja tõlke võimalustega, sest kogu olukord meenutas põrgu maapealsest kehastust.

Inimeste kodusid ja elusid ei hävitanud üksnes tuli, vaid samuti sõjamasinad. Neeme on kasutanud tanki metafooridena „terasest koletist“ ja „moodsa ajastu hobuseta raudrüütli“ (Neeme 2017: „Koju“). Ent inimese loodud tank ei ole kõikvõimas hävitaja nagu tuli. Teine inimene saab takistada tanki liikumist: „Liigub siis edasi kuni temasse enesesse puurib täistabamus, või mõni hulljulge ta külge miini kinnitab.“ (Samas) Novelli „Koju“ jutustaja ei ülista inimeste leiutatud tapamasinat tanki, ta hoopiski kritiseerib tehnika arengut. Loo jutustaja mõtiskleb selle üle, kuidas inimesed on läinud targemaks, aga sealjuures julmemaks. Uued sõjamasinad külvavad surma, aga nad pole veel täiesti hävitamatud. Jutustaja õhku visatud mõttest kumab läbi mure tuleviku leiutiste üle, mida äkki polegi võimalik hävitada. (Samas)

Kui sõdurite juhitud tankid vastutasid miljonite inimeste surmade eest, siis üleüldse kehtisid sõjaolukorras teised reeglid. Sõdurile oli tapmine muutunud tööks, kus ta tegutses paika pandud plaani alusel. Mitmes jutus arutleb jutustaja selle üle, kuidas tavaliselt vangistatakse teise inimese tapnud isik. Sõjas oled seda tehes võitja, kelle korda saadetut ülistatakse. Sõjavõitjad on kangelased, kaotajad aga mõrvarid. Sõja lõppedes enam ei loe, et mõlemad pooled vastutasid inimeste lõpetamise eest. Novellis „Inferno“ tuuakse paralleel sõduri ja härjavõitlejaga, kellest viimane saab härga tappes rahvakangelaseks (Neeme 2017: „Inferno“). Puhkusele saadetud sõdureid tabab sarnane rahvapoolne kiitus: kõik tahavad nende kätt suruda ja tehtu eest tänada. Peategelane tundis vastikust, et talle avaldatakse tänu inimeste tapmise eest. (Samas)

Peategelasi ümbritsevat keskkonda kujutatakse hirmsates värvides. Teravaks kontrastiks sellele on imekaunid looduskirjeldused, mille ilu ei suutnud isegi sõda hävitada. Enamikus novellides kirjeldab jutustaja ümbritsevat loodust erakordse detailirohkusega. Neeme proosakogu on küll keskendunud sõdurite sisemaailma ilmestamisele, aga samuti oli oluline sõduri välismaailma maalimine sõnadega:

Sadu lakkas peaaegu märkamatuks. Madalad pilved venisid laisalt üle sügiseselt luitunud maa. Söödis põldudel laiutas umbrohu meri ning puude oksad olid veerasketena paendunud üsna alla. Mitte kaua pärast keskpäeva kerkis udu. Hiilides nagu sajajalgne põõsaste ning heinatuttide vahel,

kuni kogu maastik, nii kaugele kui silm veel ulatas, oli kaetud sinakashalli vinega. (Neeme 2017: „Soo“)

Peategelastel oli suur armastus looduse vastu, eriti metsa. Rohelist kulda kirjeldab jutustaja tekstis „*Viva la muerte*“ elavana, mille rahu häiris inimeste sõjategevus. Loo jutustaja avab isegi metsa vihast vaatenurka inimese julmade tegude suhtes, sest seal toimus enamus sõjalahingutest. „*Viva la muerte*“ peategelasele oli mets rahupaigaks, kus ta sai korraks unustada hetkeolukorra ja nautida looduse ilu. (Neeme 2017: „*Viva la muerte*“) Novellis „Sild“ tegutsenud sõdur oli metsale tänulik, sest ta jäi puude varjus vaenlasele märkamatuks, mis omakorda päästis tema elu (Neeme 2017: „Sild“). Loodusnähtustega on seotud ka mõned tekstide kujundid. Nii lume kui ka vihma kujund kätkevad samasugust ideed: kuigi lumi ja vihm võivad peita või ära uhtuda verejäljed, siis see ei suuda hävitada mälestusi lahingus hukkunutest.

Neeme taotlus tekitada eristus inimese loodud keskkonna ja looduse vahel, tõukub soovist näidata inimeste julmust ja isekust. Jumala poolt loodu ehk loodus oli rikkumatu ja kaunis elukeskkond: „Kui ilus on talvine mets. Miks ei ole alati nii rahulik. Loodus inimesteta.“ (Neeme 2017: „*Viva la muerte*“) Novelli „Koju“ jutustaja iseloomustab samasugust ideed järgmiste sõnadega: „Sildid, traadid, müürid, käsklused ja hääled on alati inimese ümbruse moodustanud. See omapärane maailm, millel pole midagi ühist loodusega, on tema enese looming.“ (Neeme 2017: „Koju“) Inimesed hoolivad järjest vähem looduslikkuse säilitamisest ning muudetakse enda tahte kohaselt neid ümbritsevat miljööd. Sõjaolukorras tuli inimeste isekus eriti teravalt välja: kui igal pool valitses surm ja häving, siis vastandlikult esindas loodus oma kauniduses elu edasiminekut. Inimene oli katkestanud looduse häirimatut kasvamist ja nüüd kannatas enda loodud hirmsa keskkonna käes.

Gunnar Neeme lühiproosa kogumik „Tuuleraudne“ väljendab iga jutuga sõjavastast seisukohta. Paistab silma jutustaja esile tõusmine peategelaste kõrvalt. Peategelase peas toimuva ja tegevuspaiga kirjeldamise vahel on jutustaja monoloogid sõjast, mis võivad venida üle kolme lehekülje. Niiviisi tekib huvitav olukord, kus nii-öelda pannakse pausile toimuva selgitamine ja jutustaja avab oma arvamuse sõjast. Peategelane omakorda jagab enda nägemuse ja tundeid kujutatavast sõjaolukorrast. Vahepeal jutustaja ei vii süžeed

edasi, vaid astub esiplaanile enda arvamuse jagamiseks ja satub niiviisi tegelaskuju rolli. Jutustaja domineerimise pärast on mõnikord raske eristada peategelase ja jutustaja vaatepunkte.

Need mahukad jutustaja arutlused sõjategevuse kohta ei ole kantud emotsioonidest. Sõdur, kes mõni sekund tagasi seisis surmaga silmitsi, suudab mõistetavalt ainult viha tunda. Peategelase arvamus juhindub hetkeemotsioonist, mida tasakaalustavad jutustaja rahulikud põhjendused sõjategevuse mõttetusest. Sõjatoetajaid kutsutakse poolinimesteks, inimtaolisteks, templivürstideks või pooljumalateks (Neeme 2017: „Viva la muerte“, „Kuju“, „Inferno“), kuna empaatiavõimeline inimene ei suudaks iial sõda õigustada. Neeme on kirjutades toonud võrdluse sõda pooldavale inimesele looma või elajaga, sest tema meelest ei saa midagi sellist toetades olla tegemist inimesega. Novellis „Soo“ määratletakse peategelast kui sõdalast, inimest ja looma üheskoos (Neeme 2017: „Soo“).

Jutustaja märkab sõjatoetajate puhul soovi saada jumalaks, kes võib otsustada võtta teiselt inimeselt elu. „Tuuleraudne“ näitlikustab, kuidas inimeste isekad soovid on viinud sellise hirmsa sündmuseni nagu sõda, kus proovitakse teise inimese tapmist õigustada. Aga inimese püüdlused saada jumala sarnaseks ebaõnnestuvad: „Inimene ei tohiks elajatega samale tasemele laskuda, samuti ei tohiks ta ennast võrrelda inglitega“ (Neeme 2017: „Kuju“). Inimene jääb inimeseks – ta ei saa kunagi jumalaks ega taevaingliks. Jutust juttu kordub templihävinemise motiiv, mis sümboliseerib inimese üritusi saada sõja abil jumalaks või kõikvõimsaks. Lagunenud templid omakorda näitavad, kuidas inimene ei saa kunagi jumalaks või isegi jumala sarnaseks, sest teine inimene saab tema ehitatu hävitada.

Sõjas oma eluga riskivat sõdurit vihastab ülemuste ükskõiksus inimelu suhtes. Novellis „Sild“ valab peategelane välja oma emotsioonid teda sõtta saatnud inimeste peal järgmiste lausetega:

Mitte külm ega pori ei alanda sõdalast. Raskused kuuluvad sõjakäigu juurde. Vaid sõdalase eluõiguse eitamine. Ja see alandab. Tehes ka suurimad kangelased mittemilleks. Paneb kahtlema võitluse mõttes ning kustutab võidu tähtsuse. Ma ei tunne neid, kelle eest pean surema. Ei tea isegi nende nimesid. Veel vähem aga nende tõelist meelsust. Ka sõdalane on elav olevus. Kes eile armastas, abiellus, käis tööl ja ehitas kodu. Mis pattu on tema teinud, et just tema peab surema

teiste eest. Kas tõesti on rist, ükskõik milline, küllaldaseks hinnaks... ühe elu eest? See on tegelikkus, mis on alandav. Muutes eneseohverduse karikatuuriks. Sest sõda on romantiline ainult neile, kellel pole intiimset vahekorda surmaga olnud. (Neeme 2017: „Sild“)

Olles pidevalt silmitsi surmaga ja nähes langenud relvavendi, on kadunud igasugune usk kõrgema käskija, oma ülemuse sõnadesse. Sõduritele võidakse küll rääkida, et nad on lahingusse saadetud põhjusega, näiteks kodumaa kaitsmine. Aastate vahetudes saab sõdurile aina selgemaks, et ükski põhimõtte või idee ei suuda õigustada sõjapidamist.

„Inferno“ peategelane kirjeldab sõda sõduri vanglana, sest ollakse väljapääsmatus olukorras. Ta pole selles olukorras üksi, sest relvavennad tunnevad samamoodi. Tõeliselt üksikud on tema meelest sõjapooldajad, kes usuvad valu, hirmu ja brutaalsust. (Neeme 2017: „Inferno“) Neid mehi, kes läksid sõtta lootusega saavutada au ja kuulsus, peategelane ei suutnud mõista (Neeme 2017: „Koju“). Kõige tabavamalt võtab sõjaolemuse kokku „Koju“ jutustaja: „Pole oluline kas oled sõja poolt või vastu – võidelda tuleb ikkagi. See on inimese eesõigus, ükskõik mille nimel, või kelle käsul.“ (Neeme 2017: „Koju“) Sõjaolukord paneb lahingusse minema ka sõjavastased, sest inimeste põhimõtted niivõrd ekstreemses olukorras, nagu on selleks sõda, ei loe enam.

Märkamatuks ei saa jääda Neeme kirjutatud novellikogus teravad kriitikanooled sõjategevuse kohta, ent ühtegi selgesõnalist määratlust, millises sõjas peategelane võitleb. Valulikud sõja kogemused ei olnud Neemest teinud poliitilist autorit kunstis ega kirjanduses. Pagulaskirjanikule oli olulisem kirjutada sõja mõjust inimesele, kui avaldada oma poliitilist seisukohta. Kunstniku seisukoht sõjategevusele kui mittehumanistlikule käitumisele on ilma Teise maailmasõja määratlusetagi selge.

3.2. Sõdur

Kõik novellide peategelased on sõdurid, kellele autor pole nime andnud. Tavalise inimese kaudu avaneb ilustamata tõde sõduri tunnetest sõjas. Kui sõda on novellikogus kirjeldatud rohkete detailide kaudu, siis peategelase välimuse kohta ei tea lugeja suurt midagi. Neemele oli tähtsam sõdurite sisemaailma avamine kui välise portree loomine:

Neeme esitab detaile sõjast ja lahingutegevusest -, väikseid gruppe või sagedamini just üksikuid võitlejaid. Inimene on tema kunsti valdav teema. Ta analüüsib inimese tundeid ja käitumist võitluses. Tähtis ei ole mitte niipalju võitleja välimuse kui sisemaailm: mida ta tunneb ja mõtleb.

Kunstnik on sõdurile lähenenud, temaga ühenduse loonud ning püüab teda mõista inimesena ja kannatajana - seisab tema poolel. Sellega vastupidi massistseenile, kus sõdur on ainult nimetu kuju, üks number ja mitte midagi rohkem. (PiLi 1963: 4)

See tsitaat iseloomustas Neeme sõjamaale, aga võtab samuti suurepäraselt kokku pagulaskirjaniku sõjast kõneleva proosaloomingu olemuse. Novellis „Soo“ võrdleb peategelane sõduri individuaalsuse kadumist liivateraga rannaliivas, kus üksikutele liivateradele suuremat tähelepanu ei pöörata (Neeme 2017: „Soo“). Neeme oma jutukoguga tahab just tähelepanu suunata lihtinimesele, kes oli riskinud oma elu lõppemisega igapäevaselt lahingukeerises.

Kas peategelased olid elatunud sõjamehed või noored sõduripoisid? Vastus kaldub pigem teise variandi poole, sest sõdijate vähest elukogemust saab oletada, võttes aluseks nende mineviku mälestuste vesteid. Peategelased ei räägi nagu elatunud mehed oma erinevatest eluetappidest. Enamus mälestusi on lapse- ja koolipõlvest, sest nappis veel elukogemust. Oma edasise tuleviku kujundamise asemel võitlesid sõduripoisid surmaohus. Pideva surmahirmuga harjunud sõdalane pistis rinda ka sõjast tingitud argisemate probleemidega, nagu vähene pesemisvõimalus, räbalad riided, sügelust tekitavad parasiitputukad, väsimus ja tühi kõht.

Novellikogu autor jagab ainult mõnda vihjet peategelaste rahvusest. Novellis „Inferno“ lauldakse lahingu missioonilt naasnud sõdurite auks rahvushümni, mis oli olnud keelatud viimaste aastate jooksul. Hümnist vahendatakse lugejale ainult ühte rida: „su üle Jumal valvaku“, mis on Eesti hümn kolmanda salmi esimene rida. Pisarates rahvahulk laulis kaotatud kodumaale ja toodi ka välja peidus olnud trikoloor. (Neeme 2017: „Inferno“) Peategelane „Soo“ jutus kannab kaasas kolmevärvilises kotikeses kodumaa mulda, mis oli tema talismaniks (Neeme 2017: „Soo“). Novellides tegutsevad sõdalased ei määratle selgesõnaliselt Eestit oma sünnimaana, selle asemel nad kasutavad neutraalsemaid väljendeid nagu kodu(maa) ja isamaa. Sellest hoolimata on nad hingelt siiski täielikud patrioodid.

Miks Neeme jutustuste sõduripoisid sõtta läksid? Selle küsimusele vastamisega on peategelased ka ise pead vaevanud. Tule hävitavast jõust kõnelenud „Inferno“ pakub vastuseks isamaa kaitsmist. Ühest küljest oli peategelase sõtta minek vabatahtlik, sest sõja

alguses rõhutasid ülemused noorte meeste kohustusele kaitsta isamaad. Teisalt mängiti nende kohusetundega valedel kaalutlustel. Peategelane lahterdab sõttaminejad kaheks nende ajendite põhjal: „Mis saaks küll isamaast, kui poleks romantikuid. – Kogu maailma pilt oleks hoopis teine. – Romantik kaitseb oma maad ja rahvast. Realist ainult ennast.“ (Neeme 2017: „Inferno“) Nähes inimesi enda ümber suremas, kadus usk kodumaa kaitsmise vajadusse. Purunenud ideaalide kiuste pidi sõdur käsku edasi täitma, tal ei olnud teist varianti. (Samas)

Novelli „Soo“ peategelane arendab eelnevat mõtet edasi järgmiste lausetega: „Esmakordselt kohtusin mõttetult raisatud inimestega siis, kui sõda heitis endalt kirevad rüüd. Paljastades oma haavadest ning tõvedest puretud ihu.“ (Neeme 2017: „Soo“) Elu ja surma vahel vaagiv „Soo“ peategelane tuletab meelde, kuidas ta kandis enda talismanina kaasas kodumaa mulda. See andis talle lootust, et äkki ühele päeval jõuab ta tagasi koju ja tuletas meelde, mille nimel võideldi. Sellele järgneb kirjeldus vaenlasest, kes talismani visates tema patriootlikust mõnitab. (Samas) Novellikogu erinevad tegelased jõuavad samasuguse tõdemuseni: neid kutsuti sõtta valedel põhjustel.

Minategelane on pidevas sisemises võitluses oma inimlikkuse säilitamisega. Tekstides jookseb läbi, kuidas sõjas inimene loomastub. Nad hülgavad oma põhimõtted, sest ekstreemne olukord viib neid nii kaugele. Novellide „Sild“ ja „Koju“ peategelast kummitab teadmine, et ta on tapnud teise inimese (Neeme 2017: „Sild“, „Koju“). Kuigi peategelase ja tapetu rollid oleksid võinud olla vahetatud, kui vaenlane oleks jõudnud ennem tulistada – siiski see ei tundunud Neeme väljamõeldud sõdurile piisavaks põhjenduseks tapmiseks. Sõdurid mõistavad, et nad on sõjale kaotanud iseenda: „Aga mul puuduvad käed. Pole jalgu ega ka keha. Kõik kuulub neile, kes ütlevad kuhu minna, kuidas minna, aga mitte miks minna.“ (Neeme 2017: „Soo“) Jutukogu peategelasi hirmutas nende tundetus, mida tekitas pidev surma nägemine. Sõduri sisemine võitlus on kasulik ülemustele, sest mitte oma peaga mõtlevat sõdurit oli lihtsam kontrollida.

„Tuuleraudne“ mängib vaenlase ja vastase mõistega. Sõdur juurdleb selle üle, kes on tema tegelik vastane. Vastasleeris võitleb sõdur üritab teda ja tema grupikaaslasi tappa, ent tegelikkuses on kaks sõdivat poolt täpselt samasuguses olukorras. Nad on noored mehed,

kes kardavad enda elu lõppemist ja isegi kui nad jäävad ellu, siis see hirmus kogemus muutis nende tulevikku igavesti. Selline tõdemus paneb minategelast omakorda mõtisklema, et äkki on see kõrgemal positsioonil sõjaväelane hoopis tema tegelik vaenlane.

Kas Neeme sõdurid üldse hellitasid lootuse sõjast tagasi tulla? Vastus sellele küsimusele pole ainult jaatav – nad elasid koju jõudmise nimel. Kui sõja jooksul purunes ideaal kodumaa kaitsmisest, siis sõdurite kannustas edasi võitlema soov naasta omaste juurde. Peategelane „Inferno“ jutus oli kodumaa ja kodu täielikult eraldanud, kuna riigipeade kõned isamaa kaitsmisest olid peetud valedel eesmärkidel (Neeme 2017: „Inferno“). Sealjuures sõdurid jäid realistideks: surm võis vabalt nendeni jõuda ühe tunni või ühe päevaga. Suremine tundus neile palju tõenäolisem variant kui ellujäämine. Novellis „Sild“ tegutsenud sõdur usub, et tema elamajäämine oleks ime, mis sõltus rohkem tähtedesse kirjutatud saatusest kui tema tegudest (Neeme 2017: „Sild“).

Neeme novellikogu „Tuuleraudne“ ei kirjelda ainult sõdurit sõjakeskkonnas, vaid osad lood räägivad sõduri tagasi koju jõudmisest. Erinevates proosatekstides kordub sõduri ootus naasta kodupaika, mis omakorda annab talle jõudu edasi tegutsemiseks. Ent pärast sõda toimuvad sõdurite elus uued lahingud, ainult seekord on need iseenese sees. Enamasti novellikogu hüppab kahe aja vahel: mineviku ja oleviku. Igapäevaellu naasnud sõdur on pidevalt oma mõtetega või mälestustega sõja juures, mis ilmestab sõjatrauma mõjuvõimu. Tema olevik jaotunud kaheks: elu enne ja pärast sõda. Sõjajärgses elus on kadunud rõõm: „Olen kaotanud usu kõiges, maailmas ja eneses“ (Neeme 2017: „Sild“). Jäänud on ainult valulikud mälestused, mis ei lase eluga edasi liikuda.

Üks valusamaid sõjamälestusi on seoses langenud kooli- või relvavennaga: „Mälestus, kuigi ähmane, on jääv“ (Neeme 2017: „Soo“). Kuna lahingus võitlesid enamasti noored mehed, siis peategelane nägi pealt nende elu enneaegset lõppu. Tal oli raske leppida, miks temal vedas ellujäämisega ning ta tundis sellepärast süüd. Lausa kolmes proosatekstis oli peategelane enda grupist ainus ellujääja. Rõõm elu jätkumisel oli kammitsetud, sest valulikud mälestused juhtunust püsisid pidevalt meelel. Kahes tekstis oli peategelane lausa grupijuht ehk ta tundis eriti suurt vastutust teiste liikmete elude eest. Novellis

„Kuju“ on stseen, kus peategelane loetleb ellujäänud relvavendi. Ta tuletab meelde vestluskatkendit oma pere leidnud ja pärast seda teisi hüljanud sõduriga. Peategelane ei heitnud relvavennale ette tema tegu: „Kes ta oli: – vaenlasele väejooksik, omadele reetur ja perekonnale isa...vang nagu minagi tuhandete vangide hulgas.“ Grupijuhist sõdur tunnistab, et kui tal poleks sellist vastustust teiste ees, siis ta samuti põgeneks. (Neeme 2017: „Kuju“)

Proosatekstide peamised tegelased maadlesid oma sisemiste demonitega, siis nad ei mõelnud ainult enda sõjaraskustele. Nende empaatia ja mure laienes peale relvavendade ja enda tavainimesele, kes olid samuti sõjaohvrid. Mitmes proosatekstis torkab silma just laste, naiste või vanainimeste raske olukorra mainimine, kuna neil oli vähem füüsilisi eeldusi vaenlastega võitlemiseks. „*Viva la muerte*“ peategelane juurdleb tsiviilkodaniku saatuse üle: „Sõdalase surm on kuidagi mõistetav. Kuigi vähe ehmatav, pole moment siiski ootamatu. Aga kui oled siin laante põues haudade ees, on kõik teisiti. Neil ei olnud mingit tegemist sõjaga.“ Sõdurile ei mahu hinge sõdurite raisatud elud, aga samuti lahingus mitteosalenute tapmine. (Neeme 2017: „*Viva la muerte*“) Novellikogu peategelasi tegi vihaseks, kuidas surnutega käituti. Nende elatud elu mälestust rüvetati, kui neilt võeti riideid elavate katteks ega peetud matusetseremooniaid, kuna selleks puudus sõjas lihtsalt aeg.

Pärast sõjaolukorra kirjeldusi avatakse lugejale sõdurite edasine saatus, mis hargneb iga tegelase jaoks erinevalt. Kõige põhjalikumalt on sõjatandril naasnud sõduri elu kujutatud novellis „Sild“. Seistes oma armastatud naise kodus, väärtustas sõdur argielu lihtsust. Kuigi armastajate tunded olid vastastikused, kammitstes peategelast kartus täielikult teisele inimesele pühenduda: „Võitlesin armumise vastu. Kedagi pole vaja. Midagi. Vaba olla. Eneses. Lamades ebalevas poolunes, tundsin ennast väetina. Iga päevaga kasvas teadmine, et tema maailm on tugevam.“ (Neeme 2017: „Sild“) Sõjakoledused olid veel liiga värskelt meeles, aga samas armastus naise vastu veel tugevam. Peategelane sai aru, et lihtsam on kuulata oma südamehäält kui mõistust. Samasugune idee armastusest koorub välja loo alguses olevast luuletusest „Üks ja mina“, mis on samuti Neeme luulekogus „Kollane vihm“. Selle luuleteksti põhisõnumiks on mõte, et armastust

tuntakse, mitte mõistetakse: „Kui tunneksid rohkem kui mõistad, siis / teaksid.....olen ARMASTUS!“ (Samas)

Peategelase armastatu oli tema põetaja, kui ta viidi poolsurnuna haiglasse. Naine suutis tema füüsilised haavad terveks ravida, aga sõduri vaimne tervis oli kordades hullemas seisus. Endise sõduri halvas seisus mentaalset tervist näitlikustab tema hullumine, kui ta meenutas lahingutandril võitlemist. Selle ilmestamiseks on kadunud novellis „Sild“ kirjavahemärgid, mis sarnaneb vortitsismi liikumisele. 20. sajandi esimesel poolel tekkinud „vortitsism“ kritiseeris Esimese maailmasõja hävituslikust ja vägivaldsust. Kirjanikud üritasid kiirust ja vägivalda näidata katkelise ja hakitud tüpograafia ning punktuatsiooni kaudu. (Beesley, Joughin 2001: 32) Neeme novellis näitavad kiiret mõtete vaheldumist komade ja punktide kadumine. Alles hullushoo lõppedes taastuvad koos mehe mõistusega ka loo kirjavahemärgid. (Neeme 2017: „Sild“) Üleüldse on käsitletavas jutukogus tähtsal kohal punktid, millel on lugejale ettekujutuse loomisel oma funktsioon. Näiteks kolme või nelja järjestikuse punktiga kujutatakse peategelase mõttepause või antakse teada üleminekust järgmisele tegevusele. Novellis „Soo“ näitavad sõnade vahelised kolm punkti peategelast köhimas verd ja kaotamas meelemärkust ehk tema füüsilist seisundit: „Verd valgub suhu...nii raske...hingamine kipub seisma jääma...ahmin meeleheites õhku...kõhides ja lækastades ärkan hämarusse“ (Neeme 2017: „Soo“).

Novellis „Soo“ on peategelane veel sõjatandril. Sõdur oli pealkirjale kohaselt vajunud sohu: nii vaimselt kui ka füüsiliselt. Elu ja surma vahel virelev sõdur üritas soost pääseda, aga peale keha takistas teda mõistus. Oleviku olukorra mäletamisele segavad vahele katkendid sõjast, mis teda pani sellesse olukorda. Sõdurit hirmutas teda ümbritsev vaikus, sest „sõjas on see alati halba ennustav...“ Isegi surma äärel sõdalane üritab ette valmistuda vaenlase rünnakuks, kuna ta ennustab sõjakära puudumisel koheselt algavat lahingut. (Neeme 2017: „Soo“) Lugejale avaneb südantlõhestav olukord, kus üksik sõdur võitleb oma elu eest, sealjuures plaanides vastasleeri võitlejale vastu hakata. Ta on teadlik, et surm võib tulla nii vaenlase käe läbi kui ka halvas seisus füüsilisest olukorrast. Siiski mõte naasta kodumaale paneb teda pingutama soost välja saamisel. (Samas)

Kõige pikemat aega sõjatandrist eemal viibinud oli „Rohelise päeva“ peategelane. See proosatekst on ainsana täielikult keskendunud sõduri elu kujutamisele pärast sõda. Novellikogu autorile sarnaselt viljeles peategelane kunstniku ametit. Ent sõjatrauma ei lasknud tal kunstiga tegeleda nii nagu vanasti: „Puudub tahe loomiseks, kuigi nälg värvide järel on vaigistamatu.“ (Neeme 2017: „Roheline päev“) Kunstnik tundis rõõmsad sündmusi või inimesi maalides ennast valetajana, näiteks ta ei osanud enam pintsli abil jäädvustada inimeste naeratusi. Selles loos seostas peategelane loomisrõõmu elutahtega. „Rohelise päeva“ endine sõdur oli kahevahel, sest ühest küljest oli tal sisemine tung tegeleda maalimisega, aga teisalt vaevasid meelt sõjamälestused. Lohtust leidis ta „maalides varemeid ja kannatusi“. Ent isegi siis ei tahtnud kunstnik jäädvustada täieliku tõde sõjas toimunud, vaid püüdis teha üldistusi (Samas). Tõde juhtunust oli liiga valus, et seda endalegi tunnistada. Samuti ei tahtnud ta oma lähedasi panna enda pärast muretsema. Olgugi et peategelane oli sunnitud sõjast osa võtma, tundis ta suurt süüd inimeste tapmise pärast.

Peale sõjaperioodi mitte määratlemist ei ole ühelgi Neeme proosateksti tegelasel nime, mis pole novellivormi lühidusest olenemata siiski tavapärane. Nimetud peategelased sulasid kokku üheks sümboolseks sõduriks. Lühiproosa kogumiku „Tuuleraudne“ sõja ainelise sisu edasi andmiseks ei olegi vaja teada täpseid detaile sõdurite lapsepõlvest või nende välimusest. Neeme proosalooming räägib sõja mõjust sõdurile, kelle elu muutis ja kujundas sõda olenemata nende minevikust. Analüüsitava novellikogu puhul on lihtne sõduri tegelaskuju üldistada, sest nende tunded ja mõtted sõjast on identsed. Kõik nad kannatasid sõja laastava mõju all, mis sai iga leheküljega järjest ilmsemaks.

3.3. Lootus

Novellikogus „Tuuleraudne“ on edasi antud mitmete lehekülgede kaudu sõjatraagikat ja sõduri sisemaaailma tundmusi. Erinevad peategelased olid sattunud samasuguse olukorra ehk sõja lõksu, aga lahknevad nende tulevikurajad. Peategelaste edasist saatust ei saa üldistada nagu ülejäänud lühiproosa kogumiku, sest novellide lõpuleheküljed avavad igat sõdurit isemoodi.

Novell „Hirm“ kujutas sõdurit põgenemas linnatänavatel järjekordse pommitamise eest. See lugu lõpeb väga järsku: toimub plahvatus, peategelasele kukub peale surmavalt haavatud relvavend. Surnu lõtvunud haardest vabanenud, sõdur põgenes – niimoodi sai tekst läbi. (Neeme 2017: „Hirm“) Lahtisi otsi jätab ka „*Viva la muerte*“ lugu, mis lõpeb vaenlase ja peategelase kohtumisega (Neeme 2017: „*Viva la muerte*“). Proosajutud „Hirm“ ja „*Viva la muerte*“ liigituvad avatud novellideks, sest kui järgnevate lugude puhul antakse lugejale mingisugunegi aimdus sõduri edasisest tulevikust, siis nende kahe loo lõpplahendus jääb lahtiseks.

„Inferno“ tegelane oli teel tagasi kodu poole. Peategelase ja tema relvavendade süngel meeleolu ilmestas, et kuigi kodumaale naasmine oli tundide küsimus, siis emotsioonid rongis olid vaoshoitud. Kahe sõduri vahelises vestluses räägib peategelase sõber, kuidas tema naine mõrvati ja vanemad küüditati. Kaasvõitleja plaan oli koju jõudes külastada oma naise hauda ja sõpradega taaskohtudes viina juua. Palju läbi elanud peategelase vestluskaaslane nendib tulevikuplaanide kohta, et „olla kodus, see on ka midagi.“ (Neeme: 2017: „Inferno“) Peale sellist kogemust tahtsid sõdurid lihtsalt oma kodus olla ja tehti ainult lühiajalisi tulevikuplaane. Lõpuks jõudis „Inferno“ sõdur tagasi koju, kus teda ootas armastatu, kellega plaaniti abielluda. Südamlikule taaskohtumisele järgneb stseen põlevast linnast, kus küll peategelast enam ei mainita, aga kirjeldatakse linna ja sealsete elanike hävingut. Teisisõnu, sõdur ei saanud kaua õnne nautida, sest sõda näitas oma nägu, seekord lahingutandril eemal.

Sarnane saatus tabas novelli „Kuju“ sõdalast, kes varjas ennast koos mõne relvavennaga metsas. Vastasleeri kuulunud sõduri julmust ei lasknud unustada tühjad majad ega uued hauaplaadid. Sündmuste arenedes avanevad üksi jäänud peategelase surmaeelsed mõtted. Kurvast lõpust olenemata on sõduri viimne mõte imekaunilt üleskirjutatud: „Naeratan eneses. Kui nad ainult teaksid, et enne kui haljas teras minuni jõuab, – olen kaugel – keereldes lumehelbena üle metsade ja järvede – koju.“ (Neeme 2017: „Kuju“) Sõda oli küll kiirendanud sõduri enneaegset surma, aga ta läks sellele vastu nagu kartmatu sõdalane. Mõte kunagi jõuda tagasi koju oli olnud sõdides eesmärgiks, aga olude sunnil toimus see hoopis hingeliselt.

Novelli „Soo“ esitati 1970. aastal toimunud Neeme kunsti- ja kirjandusõhtul Melbourne'is. Arvustaja Meinhard Ots võtab tabavalt kokku eelmainitud novelli sisu: „[...] mis kujutab masendavates sõnades eesti sõduri kannatusteekonda, üles ehitatud hingede rändamise põhimõttele“ (Ots 1970: 3). Haavatud peategelane võitles soos enda elu eest ning samal ajal meenusid talle mälestused sõjast ja kodust (Neeme 2017: „Soo“). Süžee arenedes võttis pead lootusetuse tunne: kas sõdur jääb üldse ellu? „Soo“ on aga üks väheseid Neeme poolt kirjutatud suletud novelle, millel on enam-vähem selge lõpplahendus. Novelli vältel peategelane kirjeldas, kuidas ta kaotas sõjakeerises iseenda. Ent novelli viimasel leheküljel paistavad mõned lootuskiired sõduri edasise saatuse suhtes. „Soo“ peategelane lahku oma maisest kehast ja vaatleb ennast kõrvalseisja pilguga: „Mu keha polnud sugugi suurem osa minust. Eemal olles tundub ta kuidagi võõrana. Omane, kuid mitte tuttav.“ (samas) Peategelase tõmbab mülkast välja tema ise – taassünni põhimõttel. Pärast sõda ei saa sõdur enam kunagi selliseks inimeseks, kes ta oli enne sõja algust. Ehkki tema maine keha jääb samaks, peab sõdur leidma tee taas iseendani ja saamaks vaimselt uueks inimeseks.

Neeme ilukirjanduslikes tekstides võib leida omaeluloolisi sugemeid. Novellist „Soo“ välja kasvav taassünni idee võis Neemele olla väga isiklik. Enne sõda sellist inimest nagu Gunnar Neeme ei eksisteerinud. Teises maailmasõjas osalenud Johannes Näkk ei tulnud sõjast tagasi ega hukkunud ka. Novellikogu autori nimevahetus oli toimunud sundolukorras, kaitseks Nõukogude võimu ja saksa politseiväkke värbamise eest, aga see võis olla kunstnikule endale hingeline taassünd nagu novellis „Soo“. Elades pidevas surmahirmus ja nähes inimesi enda ümber suremas, siis tahes tahtmata oli sõduril keeruline elu samamoodi jätkata nagu enne sõda. Novelli puänt seisneb lootuses, et sõdur leidis tee iseendani tagasi läbi taassünni idee, millest võis novellikirjutajal abi olla päriselus.

Teine Neeme kirjutatud suletud novellitüüp oli „Sild“, kus kujutati sõjast naasnud peategelast koos tema armastatuga. Endine sõdur oli küll armunud, aga kartis teisele inimesele anduda. Naine oli küll andnud tema elule uue mõtte, aga siiski sõjas läbielatu ei lahkunud tema meelelt. Naine on siin jutus vaikne kõrvaltegelane, kes omab tegelikult suurt võimu peategelase tuleviku kujundamisel. Kui peategelane hulludes enam ei tee

vahet, mis toimus unes ja mis ilmsi, toob naine ta tagasi reaalsusse. (Neeme 2017: „Sild“) Siinse jutu pealkirjaga ühtiv silla motiiv tähendab kuristiku ületamist eludes enne ja pärast sõda. Naine, kes aitab peategelasel unustada sõjakoledusi, on silla ühendavaks lüliks. Kui naist poleks, ei suudaks peategelane sõda peast välja heita ja kukuks sillalt alla. Armastus teise inimese vastu aitab peategelasel oma eluga edasi liikuda ja naine on talle selles protsessi toeks: „.... Tahtsin ukse juures veel ümber pöörata, kuid ta hoidis mind tagasi. .... ära vaata, seal pole enam midagi sinule. Kõik mis on olnud ei ole enam. Olen nüüd vaba....“ (Samas)

Ainsana sõjast pikemat aega eemal viibinud oli „Rohelise päeva“ peategelane. Olgugi et sõjast oli möödunud üle kümne aasta, polnud sõjakoledused kunstniku meelest kadunud. Tema elule andis mõte loometöö, täpsemalt kunst. Enam ta ei osanud maalida naeratusi, vaid ainult varemeid ja kannatusi. Kunstnikust endine sõdur räägib rohelisest päevast, milleni ta loodab jõuda. Mõistmaks rohelise päeva sümboolset tähendust, tuleb uurida värvide ajaloolist tähendust. Roheline on looduse ja kevade värv, mis märgib lootust uuele elule (Tammert 2006: 153). „Et aga edasi minna vajan värvide usaldust“ lausub peategelane lootuses juhtunut unustada või vähemalt sellega leppida. (Neeme 2017: „Roheline päev“) Teda aitas kunstiga tegelemine, sest isegi rebides oma tehtuid töid puruks, siis andis talle loomisprotsess põhjust hommikul ärkamiseks.

Sõjatormi keskel oli olnud peategelaste suurimaks sooviks naasta oma kodupaika. Sõdurid ei elanud enam olevikus, vaid tuleviku nimel. Ent jõudes tagasi omaste juurde, sai nende uueks eesmärgiks elada uue või metafoorilise rohelise päeva nimel. Sõjamälestused ei tahtnud meelest minna ja pandi lootus jällegi tuleviku peale – äkki ühel päeval suudetakse sõjas juhtunuga rahu teha.

Ehkki Neeme on kirjutanud ka mõned sõjateemalised luuletused, siis tema proosajutud on täielikult koondunud sõjateema ümber. Miks kirjutav kunstnik just proosavormi valis? Täpsemalt, mistõttu võis langeda valik novelli kasuks. Novelližanr oma lühiduses ja tähendusrikkuses toob esile lootusetuse tunde, mis valdas sõdurit sõjatandril ja hiljem sellest eemal. Neeme tahe oli näidata sõduri sisemaailma tundeid sõjaolukorras ja pärast sõda. Suletud novellile omane puänt ilmestas, et sõduritele jäi mingisugune lootus

sõjamälestustega rahu teha, avatud novell aga jättis õhku rippuma ellujäämise võimaluse. „Kuju“ ja „Inferno“ loos saavad mõlemad peategelased surma, mistõttu nad liigituvad suletud tüübi alla suremise tõttu. Ilmselt on nende maisest elust lahkumine väga kurb, ent realistlikult mõeldes – see oli kahjuks paljude sõjas osalenute saatus. Proosatekstis „Kuju“ oli ootamatuks lõpplahenduseks siiski koju naasmine, mitte küll enam füüsiliselt aga hoopis hingeliselt. Novelli „Inferno“ puänt seisneb tundes, et sõdur pääses sõjast elusalt, aga lõppkokkuvõttes see ikkagi ebaõnnestus, kui linn põlengus hävines.

Gunnar Neeme kirjutatud novellikogu „Tuuleraudne“ kirjeldab sõjakogemusega peategelaste erinevaid saatusi: mõned mehed jõudsid tagasi oma kodupaika, paljud langesid sõjasündmuste keerises. Süngetes toonides kirjutatud lühiproosa kogumiku mõnes lõpplaheduses kumab läbi mingisugune lootuskiir paremale tulevikule. Endiseid sõdureid päästis armastus teise inimeste vastu, tahe teha loometööd, usk leida tee tagasi iseendani ja lootus teha ühel päeval rahu juhtunuga. Austraalia eesti sõnakunstnik näitas oma jutukogu peategelaste kaudu sõjas osalenute saatusi: osad surid ja ellujäänud olid raskustes sõja unustamisega. Neeme väljamõeldud novellide lõpplahendusi ohjab realistlik sõjakujutus. Iga loo süžee arenedes süveneb tunne, et peategelane annab alla. Novellide puänt peitub tekkinud lootuse tundes, et kõik pole veel läbi. Kui peategelane oleks proosatekstide lõpus suutnud kõik sõjas toimunu lihtsalt unustada, siis oleks sõja kujutamine mõjunud ebarealistlikult. Vähene lootus, mis kannustab peategelasi, on pigem üllatuslik lõpplahendus kui ettearvatav.

Novelle seob tervikuks lühiproosa kogumiku pealkiri „Tuuleraudne“ ja selle tähendus. Pealkirja põhiidee avaneb toetudes tuule kui loodusnähtuse peamisele omadusele: nii nagu tuules kõiguvad selle mõjusfääri sattunud, näiteks puudelehestik või inimeste riidesemed, ei jäänud keegi sõjas puutumatuks. Kandes üle tuule peamine omadus – liigutada kedagi või midagi – sõjale, võtab novellikogu pealkiri „Tuuleraudne“ teose kokku. Tuulise ilmaga on raske tuule mõjule „vastu hakata“. Mõeldes tuuleraudse tähendusele kujundlikult, siis sõjaolukorras ja elus pärast seda on raske tugevaks jääda, sest sõjavõitjad ja -kaotajad ainult paberil, päriselus olid ainult kannatajad. Neeme väljamõeldud nimetud sõdurid vaevlesid sõjasündmuste unustamisega. Nendega toimunu jättis neile nii füüsilisi kui ka vaimsed arme, aga neile jäi õhkõrn lootus liikuda

traumaatilise kogemuse kiuste edasi. „Et aga edasi minna vajan värvide usaldust. Mis aitaksid mind sinna jõuda, kus asuvad juhtunud ja juhtumata sündmused. Alles siis saavutan oma rohelise päeva, milles puudub suletus.“ (Neeme 2017: „Roheline päev“) Novellikogu ellujäänud sõdurid ei anna alla kõikide sõjakoleduste kiuste – nad üritavad jääda tugevaks nii raputavas olukorras nagu sõda. Toetudes novellide lõpplahendustele võiks peategelasi iseloomustada nagu lühiproosa kogumiku pealkirja – tuuleraudsetena.

Kokkuvõte

Siinses bakalaureusetöös käsitleti Austraalia eesti pagulaskunstniku ja -kirjaniku Gunnar Neeme käsikirjaliseks jäänud novellikogu „Tuuleraudne“. Melbourne'ist 2017. aastal Eestisse jõudnud mahukas Gunnar Neeme arhiiv annab tunnistust omanäolisest kirjutajast, kes oli siiani eesti pagulaskirjanduses üsnagi tundmatu autor. Seitse proosateksti kogumikust „Tuuleraudne“ kujutasid sõda, täpsemalt Teist maailmasõda. Nende seitsme loo põhjal iseloomustati Gunnar Neemet kui proosakirjaniku, sooviga paigutada teda teiste eesti pagulaskirjanike hulka, kes oma sõjakogemust vahendasid. Novellikogus „Tuuleraudne“ selgitatakse jutustaja filosoofiliste mõttekäikude kaudu sõja olemust ja luuakse detailne kujutluspilt nii toimuvast kui ka peategelaste tunnetest. Nii nagu kujutavas kunstis Neemet huvitas sõduri sisemaailm, kandus see üle tema kirjalikku loomingusse. Kirjanik kasutas sõduri siseelu kujutamiseks hakitud tüpograafiat. Noore sõduripoisi vaatenurgast avanevad inimlikud kartused surra ja mitte naasta koju omaste juurde. Enne sõda noortel meestel nappis elukogemust aga pärast sõda olid nad karastanud, kuna kogesid sõjas jubedaid olukordi. Neeme proosalooming avab sõjasündmusi, tuginedes autori isiklikele sõjakogemustele.

Siinkirjutaja üks eesmärkidest oli leida Neeme koht sõjakirjanikuna. Suur osa väliseesti autoreid väljendasid oma tekstide kaudu kommunismivastaseid hoiakuid, mistõttu ei tahetud sõjatandril vastasleeris võidelnuid mõista. Sarnaselt Ilmar Talve jutukoguga „Ainult inimene“ oli Neeme peamine taotlus kirjeldada sõdurite siseelu, tundeid ja mõtteid. Nii nagu Teisest maailmasõjast kirjutanud teisedki autorid, oli näinud Neeme oma riigi ja kaasvõitlejate langemist. Kirjutades sai kunstnik hoida elavana langenud relvavendade ja kaotatud isamaa mälestusi, mis oli ka pagulaskirjaniku Arved Viirlaiu südamesooviks (Tonts 2008: 181). Ent Neemest ei saanud poliitilist kirjutajat nagu Viirlaid, kes oma sõja ainelistes teostes kritiseeris Nõukogude võimu valitsemist kodumaal. Neeme tekstid jäid käsikirja ja kuigi ta oleks saanud oma tegeliku arvamuse Nõukogude Eestis toimuvast tekstidesse sisse kirjutada, siis seda ta ei teinud. Kirjutav kunstnik väljendas oma sõjavastast seisukohta, segamata poliitikat kirjandusega. Samuti on tegemist erandliku autoriga väliseesti kirjanduses, kes üritas anda sõna ka vastaspoolele.

Bakalaureusetöö autor püstitas hüpoteesi, et analüüsid jutukogus „Tuuleraudne“ sisalduvaid sõjatekste, avaneb teadmine Neeme enda sõjakogemusest. Siinkirjutaja on arvamusel, et hüpotees sai kinnitatud. Neeme päevikutes avaldunud isiklik arvamus sõja mõttetusest, mida oli refereerinud kunstiteadlane Kersti Koll, peegeldus ka kirjaniku ilukirjanduslikus proosas. Proosatekstides tegutsenud peategelased jõudsid samasugusele tõdemusele nagu nende looja, et sõda ei õigusta inimese kui indiviidi vaatepunktist miski. Ülemuste taotlus rõhuda sõduri kohustusele võidelda oma kodumaa eest, ehitati üles valedele põhimõtetele. Inimlikust vaatepunktist ei suuda mitte miski, mitte kunagi õigustada teise inimese tapmist. Uurimuse teiseks eesmärgiks oli tuua välja põhjused, miks Neeme loodud sõdurid võitlesid. Peamiseks põhjuseks oli eelpool lahti seletatud patriootlik meelestatus täitmaks oma kohustust isamaa ees. Sõja jooksul purunes illusioon kodumaa kaitsmisest. Pärast sellele tõdemusele jõudmist pidi sõdur edasi võitlema, kuna polnud taganemisteed.

Viimaseks uurimisküsimuseks oli leida poeetilisi võtteid, mille kaudu Neeme oma jutukogus „Tuuleraudne“ sõda kujutas. Autor oli sõda kujutanud realistlikult: peategelast ümbritses igal pool surm. Sõja käigus hävisid nii inimeste elud kui ka elupaigad – keegi ega miski ei jäänud puutumatuks. Filosoofilised mõttekäigud on Neemeliku kirjutamisstiili põhiosaks: peategelase emotsioonidest laetud arvamust sõjakoleduste ilmestamisel tasakaalustab jutustaja argumenteeritud vägivalda vastane seisukoht.

Ümbritseva košmaarse miljöö kõrvalt tekib terav kontrast looduskirjeldustega. Kui inimeste loodud elukeskkond oli viinud nii hirmsa sündmuseni nagu sõda, siis loodus sümboliseeris vastupidist – elu edasi minekut. Samuti tuuakse juttudes tähelepanu tehnika arengule, sest inimeste leiutised külvavad aina enam hävingut ja kaost. Inimesed on muutunud targemaks ja kahjuks sealjuures julmemaks.

Neeme ei ole oma novellides nime pannud ühelegi tegelasele, loonud neile detailset minevikulist tausta ega kirjeldanud nende välimust. Lugude peakangelasteks olid noored sõduripoisid, keda oli kistud sõjakeerisesse. Empaatilised peategelased valutasid südant hukkunud relvavendade ja sõjale jalgu jäänud tavakodanike elu katkemise pärast. Nähes enda ümber tapmist ja surma, kaotas peategelane iseenda ja usalduse teise vastu. Ent

sõduripoisid ei tegutsenud ainult sõjakeskkonnas, vaid mõnedes tekstides avaneb ka endise sõduri eluolu pärast sõda.

Kõik Neeme loodud peategelased on sõjast murtud mehed, kellel on raskusi oma eluga edasiliikumisel. Nad on jäänud kinni sõjast juhtunusse, millega ei suudetud rahu teha. Sellegipoolest polnud olukord täiesti lootusetu ja säilis lootus, et miski või keegi suutis neid päästa. Novellikogus „Tuuleraudne“ peategelaste erinevad tulevikurajad ilmestasid sõjas osalenute lahknevaid saatusi. Novellide „Hirm“ ja „Viva la muerte“ peategelaste puhul ei saa kindlalt väita, kas nad jäid ellu või mitte – need liigituvad avatud novellideks lahtiseks jääva lõpplahenduse tõttu. Teised Neeme proosatekstit kuuluvad suletud novellide hulka. Sõdurid „Kuju“ ja „Inferno“ loos hukkusid nagu paljud teised sõjas osalenud. Ülejäänud proosajuttude peategelaste kaudu on autor esile toonud probleeme, mis võisid sõjas läbi käinud meestel tekkida. Näiteks, novelli „Sild“ peategelase vaimne tervis oli veel halvemas seisus kui ta keha. Õnneks oli tema kõrval armastatud naine, kes toetas mehe edasi liikumist valulike kogemuste kiuste.

Teine võimalus sõjatraumast üle saada seisnes peategelase taassünni idees, mida näitlikustas novell „Soo“. Sõjas nähtut ja läbielatud ei saa kunagi täielikult unustada. Ent vähemalt üritades oma elu edasi elada, peab sõdur leidma tee iseendani. Sealjuures jääb tema füüsiline keha samaks, aga muutus toimub vaimselt – ta sünnib pärast sõda uue inimesena. Peategelane jutus „Roheline päev“ on ainsana viibinud sõjast eemal pikemat aega. Tema oli ametilt kunstnik, kellel aitab loometöö sõjavaluga toime tulla. Rohelise päeva motiivi idee peitub värvide ajaloolises tähenduses, milles roheline tähistab lootust uuele elule (Tammert 2006: 153). Endist sõdurit aitas sellise raske olukorraga rahu tegemisel kunstiga tegelemine. Nende kolme eelmainitud peategelaste kaudu on Neeme pakkunud välja lahendusi, mis sõdurit päästis: armastus teise inimese vastu, taassünni idee ja uue elu võimalikkuse uskumine ning kogetu suunamine oma loometöösse.

Siinkirjutaja on vankumatult arvamisel, et Neeme puhul on tegemist väga andeka kirjanikuga, ehkki ta selleks end ei pidanud. Kirjandus oli rahvusvaheliselt tunnustatud kunstnikule hobi, ta ei tahtnud sellega tõusta kirjandusparnassile. Seda võib järeldada ka, näiteks oma kulude eest avaldatud luulekogud. Eemalseisjana kirjandusringkondadest

andis talle vabaduse pingevabalt kirjutada. Teist maailmasõda kujutavad seitse proosateksti novellikogus „Tuuleraudne“ on lisanduseks nii eesti pagulas- kui ka sõjakirjandusele ja selle uurimisele. Siinse uurimuse autori arvates vajaks kogu Gunnar Neeme ilukirjanduslik looming Eestis tutvustamist, et kujuneks täispilt kunstnikust kui kirjanikust. Austraalias eesti ja ingliskeelses kirjandusruumis vaakumisse jäänud Neeme luulekogud, proosatekstdid ja näidendid on hetkel jäänud suurema tähelepanuta eesti pagulaskirjanduse uurimisel.

Bakalaureusetöö autor pakkus töö esimeses peatükis välja võimaluse, et sõjakirjandus võiks liita väliseesti ja nõukogude eesti kirjandust, kuna tegemist on üldinimliku teemaga. Gunnar Neeme kirjutatud sõjanovellid põhjendavad siinkirjutaja nägemust, kuna jutud ei väljendanud autori poliitilisi hoiakuid. Neeme jättis jagamata oma poolehoidu kummalegi sõjas võidelnud poolele, sest Teine maailmasõda ei olnud eesti sõduri lahing. Neeme novellid annavad tänapäevasele lugejale ettekujutuse kaasmaalaste tunnetest Teises maailmasõjas. Kirjutava kunstniku sõja ainelistes proosatekstides avaldub autori isiklik sõjavastane seisukoht. Novellikogus „Tuuleraudne“ sõdinud tegelased elasid uue ja roheline maailma nimel. Neil säilis lootus valusate sõjatraumade kiuste edasi liikuda armastuse, loomingulise eneseleidmise ja iseenda sisemise tugevuse abi – nad olid tuuleraudsed.

Arhiiviallikad

Neeme 2017 = Gunnar Neeme arhiiv Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuuriloolises arhiivis: novellide „Soo“, „Sild“, „Viva la muerte“, „Koju“, „Hirm“, „Roheline päev“ ja „Inferno“ käsikirjad novellikogus „Tuuleraudne“ – EKM EKLA, reg 2017/ 17.

EKM = Eesti Kirjandusmuuseum

EKLA = Eesti Kultuurilooline Arhiiv

Kirjandus

Annus, Epp 2003. Proosa poeetika. *Poeetika*. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 141–194.

Beesley, Simon, Joughin Sheena 2001. *20. sajandi kirjandus*. Tallinn: Varrak

Eller, Helmi 1975. Reedetud vabadusvõitlejad. *Tulimuld*, 2, 108–111.

Eller, Helmi 1980. Luulet ookeani tagant. *Eesti Päevaleht*, 15, 10.

Grünthal, Ivar 1962. Usutlus Arved Viirlaiuga. *Mana*, 2, 105–108.

H., J. 1989. „The Waves“ – Gunnar Neeme ingliskeelne uudisteos sõnas ja pildis. *Meie Kodu*, 37/38, 4.

Hinrikus, Rutt 2011. Saateks. *Sõjas kasvanud poisid. Eesti meeste mälestused sõjast ja Saksa okupatsioonist*. Tallinn: Tänapäev, 7–12.

Hinrikus, Rutt 2016. Naised ja sõda eesti naiste mälestustes ja kirjanduses. *Kahe vahel. Artikleid kirjandusest ja elulugudest*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, 222–239.

Kangro, Bernard 1972. Reedetud generatsiooni nägu. Juttu on Arved Viirlaiust. *Tulimuld*, 2, 89–96.

Kolk, Raimond 1959. Reisumees Juhanson. *Tulimuld*, 3, 239–241.

Kolk, Raimond 1980. Tuulisui ja teised. Märkmeid aastaist 1945–1950. Stockholm: Teataja.

- Koll, Kersti** 2018. Lõunaristi all. Gunnar Neeme – eesti kunstnik Austraalias. *Gunnar Neeme. Lõunaristi all – eesti kunstnik Austraalias*. Tallinn: Eesti Kunstimuuseum, 11-60.
- Kronberg, Janika** 2008. Soomepoisid, pagulased, sõjamehed ja -vangid. *Eesti kirjandus paguluses XX sajandil*. Tallinn: Eesti TA Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, 166–169.
- Kumer-Haukanõmm, Kaja** 2006. Eestlaste Teisest maailmasõjast tingitud põgenemine läände. *Suur põgenemine 1944. Eestlaste lahkumine läände ning selle mõjud*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 13–38.
- Laak, Marin** 2014. Kirjanduslikest kontaktidest läbi raudse eesriide. *Methis. Studia humaniora Estonica*, 13, 148–172.
- Laak, Marin** 2016. Laulu algus eesti kirjanduse sillal. Veel kord luuleuuendusest 1960. aastatel. *Adressaadi dünaamika ja kirjanduse pingeväljad*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 290–309.
- Laak, Marin** 2018. Siiruviiiruline tantsijatar sidrunikollasel matil. Gunnar Neeme luule kunstist. *Gunnar Neeme. Lõunaristi all – eesti kunstnik Austraalias*. Tallinn: Eesti Kunstimuuseum, 109-132.
- Liiv, Toomas** 1975. Novellist, novelliteooriast ja „Dekameronist“. *Keel ja Kirjandus*, 9, 513–525.
- Liivamets, Maire** 2008. Agu Kask. *Eesti kirjandus paguluses XX sajandil*. Tallinn: Eesti TA Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, 191–193.
- Lindsaar, Peeter** 1963. Pilk kunstnik Gunnar Neeme loomingule. *Tulimuld*, 2, 107–110.
- Merilai, Arne** 2021. Eesti novelli poetikast. *Keel ja Kirjandus*, 1–2, 106–121.
- Mägi, Arvo** 1973. Eepika. *Eesti kirjandus paguluses. 1944–1972*. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv, 59–123.
- Neeme, Gunnar** 1967. Nägemisest ja mõistmisest. *Tulimuld*, 2, 111–113.
- Neeme, Gunnar** 1976a. Kollane vihm. Maalinguid nägemisest ja mõistmisest. Adelaide: Ivoret.

- Neeme, Gunnar** 1976b. *Mist of times. Meditations in Words and Pictures*. Victoria: Spectrum.
- Neeme, Gunnar** 1981. *Maalit uiman. Mõtisklusi, vaatlusi ning meditatsioone*. Adelaide: Ivoret.
- Neeme, Gunnar** 1982. *The Notes. Essays in Verse and Pictures*. Melbourne.
- Neeme, Gunnar** 1988. *The Waves. Observations and Impressions*. Victoria: Spectrum.
- Neeme, Gunnar** 1988. Mustade ristide maa. *Meie Kodu*, 46/47, 4.
- Oja, Hannes** 1978. Kaks värsikogu Austraaliast. *Vaba Eestlane*, 20, 7.
- Oja, Hannes** 1998. Gunnar Neeme 80. *Vaba Eestlane*, 37, 7 ja 11.
- Olesk, Sirje** 2001. Sõjajärgne eesti kirjandus. *Eesti kirjanduslugu*. Tallinn: Koolibri, 343–411.
- Olesk, Sirje** 2014. Eesti pagulaskirjanduse keskus ja perifeeria. *Methis. Studia humaniora Estonica*, 13, 134–147.
- Ots, Meinhard** 1970. Kunstinäitus ja kirjandusõhtu Melbourne'is. *Meie Kodu*, 25, 3.
- Ots, Meinhard** 1980. Gunnar Neeme „Mosaiigid“ esietendus. *Meie Kodu*, 41, 3.
- Ots, Meinhard V.** 1981. Gunnar Neeme. Mustade ristide maa. *Meie kodu*, 49/50, 7.
- PiLi** 1978. E. V. vanune Gunnar Neeme. *Võitleja*, 2, 6.
- Süvalep, Ele** 2001. Kirjandus 20. sajandi alguskümnendeil. „Noor-Eesti“. „Siuru“. *Eesti kirjanduslugu*. Tallinn: Koolibri, 159–200.
- Teder, Eerik** 2000. Neeme, Gunnar. *Eesti kirjanike leksikon*. Tallinn: Eesti Raamat, 369–370.
- Talve, Ilmar** 1986. Kuidas kirjanikud kirjutavad. Ilmar Talve. Toim. Felix Oinas. *Tulimuld*, 1, 3–7.
- Tonts, Ülo** 1991. Sissejuhatus. *Väliseesti kirjandus*. Tallinn: Eesti Raamat, 5–9.

- Tonts, Ülo** 2008. Ilmar Talve. *Eesti kirjandus paguluses XX sajandil*. Tallinn: Eesti TA Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, 170–175.
- Tonts, Ülo** 2008. Arved Viirlaid. *Eesti kirjandus paguluses XX sajandil*. Tallinn: Eesti TA Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, 180–185.
- Trett, L.** 1977a. Kultuurielu. „Kollane vihm“. *Meie kodu*, 24, 4.
- Trett, L.** 1977b. Aeg, elu, armastus ja udu... *Meie Kodu*, 14, 4.
- Trett, L.** 1980. „Mosaigid“ Gunnar Neeme uus näidend. *Meie Kodu*, 22, 4.
- Trett, L.** 1981. Uus teos Gunnar Neemelt. Gunnar Neeme, „Maalit uiman“, kogu luuletusi proosas. *Meie Kodu*, 27, 4.
- Undusk, Jaan** 2000. Ideetud eestlased. Eesti sõjakirjandust lugedes. *Vikerkaar*, 8–9, 105–115.
- Vainomäe, Arvi** 2005. In memoriam Gunnar Neeme. *Meie kodu*, 5, 6.
- Valmas, Anne** 2006. Pagulasraamat Eesti kultuuripildis. *Raamatumõtted*. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 108–116.
- Viires, Piret** 2017. Sõjakujutusest tänapäeva eesti kirjanduses. Leo Kunnase sõjad. *Keel ja Kirjandus*, 12, 916–925.
- Voitk, Valli** 1984. Esto-nädalal Torontos seitse teatrietendust. *Eesti Päevaleht. Estniska Dagbladet*, 25, 3.

Summary

The aim of this thesis was to analyse depiction of war in Australian Estonian refugee artist and writer Gunnar Neeme's prose. The bachelor's thesis is based on Neeme's unpublished fictional work: a short story collection entitled "Tuuleraudne" ("Ironwind"). The archive of Gunnar Neeme arrived from Melbourne to Estonia in 2017 and Neeme's manuscripts are currently in Estonian Cultural History Archives of the Estonian Literary Museum.

First chapter of the thesis was about Estonian refugee writers, who wrote about the Second World War. Many Estonian writers abroad expressed their anti-communist attitudes through their texts. Like Ilmar Talve's story collection "Ainult inimene" ("Only a human", 1948), Neeme's main request was to also describe the soldiers' feelings, and thoughts. Like other authors who wrote about World War II, Neeme had seen his country and his brother-in-arms fall. By writing, the artist was able to keep alive the memories of the fallen comrade-in-arms and his lost homeland, which was also the wish of the refugee writer Arved Viirlaid. However, Neeme did not become a political writer like Viirlaid. Neeme's texts remained in the manuscript, and although he could have written his actual opinion on what was happening in Estonia that time, he chose not to do so. He expressed his anti-war stance without mixing politics with literature. Neeme is also one of the exceptional Estonian refugee writers, who also tried to understand the side of the enemies.

The author of this bachelor's thesis hypothesized that by analyzing Neeme's war texts, knowledge of the writer's own war experience will be revealed. The hypothesis proved to be true: the main characters in the prose texts came to the same conclusion as their creator that war could not be justified with anything. One of the goals of the research was to find out the reasons why the soldiers created by Neeme fought. The main reason was the patriotic mindset to fulfill obligations protecting his homeland. During the war, that illusion was shattered. After reaching this realization, the soldier had to continue fighting because he had no other choice. In Neeme's short stories there is a sharp contrast with the descriptions of nature, which are intended to show human selfishness. The living environment created by humans had led to such a terrible event as war, nature symbolized

the opposite - the progress of life. The narrator also draws attention to the development of technology and how people have become smarter and, unfortunately, crueler.

In the last chapter of this thesis seven short stories in “Ironwind” were analysed. Those stories were about war, more precisely Second World War, in which Neeme himself had fought. Neeme has not named any of the characters, created a detailed background for the past or described their appearance. The main heroes of the stories were young boys who had been drawn into a whirlwind of war. Neeme had portrayed the war realistically: the main character was surrounded by death everywhere. Philosophical thoughts about war were a key part of Neeme's writing style: the main character's opinion was charged with emotions in illustrating the horrors of war, which was balanced by the narrator's arguments against violence.

All the main characters created by Neeme are war-torn men who have difficulty moving on with their lives after war. However, the situation was not entirely hopeless, and the hope that remained that they could deal with their situation. The different future paths of the main characters in the "Ironwind" stories demonstrated different destinies of the participants in the war. The main characters of the short stories “Hirm” (“Fear”) and “Viva la muerte” cannot be said with certainty whether they survived or not. Soldiers in the “Kuju” (“Home”) and “Inferno” stories perished like many others involved in the war. Through the other protagonists of the prose stories, the author has highlighted the problems that men who went through the war may have. For example, the mental health of the protagonist of the short story “Sild” (“Bridge”) was even worse than his body. Fortunately, next to him was a beloved woman who supported the man's progress through the painful experiences.

Another way to make peace with a war trauma was the idea of the main character's rebirth, which was illustrated by the short story “Soo” (“Bog”). What was seen and experienced in war can never be completely forgotten. But at least trying to overcome the trauma, the soldier must find his way back to himself. Even though the main character's physical body in “Soo” story remains the same, the change took place spiritually - he is born as a new person after the war. The main character in the story "Roheline päev" (“Green day”) was

the only one who has been away from the war for a long time. He was an artist by profession, whose creative work helped him cope with the pain of war. The idea of the green day motif lies in the historical meaning of colors, in which green signifies hope for a new life. Through these three main characters, Neeme has proposed solutions to what could save the soldier after war: love for another person, faith in his rebirth and new life, and putting the experience to his creative work.

Lisa

Gunnar Neeme novelli „Sild“ käsikiri

„SILD“

Puulehvikutele oli kevad kinnitanud oite lumelised
kuhjad ning unerahmased katuselademed rippusid
laisalt vaanlevate suitsulongade kuljes.

Tuule tasane holjumine leidis meid unelemas
suudlusvasinud embuses, kuulates sudamete tuksumist
lembelt harduvas rutmis.

Tunnen neid silmi, kuid naeratus on vooras, tippis
ebalev mote kikivarbil veel kasteses heinas.

Igatsed mu silmi, selleparast tunned neid,
aga naeratust kardad.

Mis on su nimi ?

Nimi on ainult sona, millel võib olla kull
kola, kuid puudub sarnadus ja milleta pole
tal tähendust.

Utle, kes sa oled ?

Olen kellena mind naed, mis kerkib su
huultele kui mind hoiad.

Mida soovid , et tulid minuga ?

Mitte midagi.... ma olen soov.

Kust tuled , et oled nüüd, kuigi enne ei olnud ?

Mitte kusagilt, olen alati su juures;
ainult siis olen kusagil, kui oled minust
vasinud.

Miks oled, kui iga su vastus lopeb naeratusega
mida ma ei moista ?

Kui tunneksid rohkem kui moistad, siis
teaksid ..... olen ARMASTUS !'

Laksime kasikaes üle kivise ouse. Pime pikk koridor ja siis trepp. Ta avas ukse ning
lulitas valguse. Momendik polin pimestatud. Aegamooda muutus kõik jalle pehmeks, nagu

sumboolse pidevuse aarisjoon. Pilt silmade ees vajus jalle loogilisse perspektiivi. Tema kodu. Vaike tuba, laud, kaks tooli. Ahi-pliit ukse korval. Akna all raamatu-riiul. Vastas seinas diivan. Valge laudlina, voodilinad, padjad. Idull, mille olin ammu unustanud. Tundsin end kuidagi voorana ja kohmetuna. Tukk aega seisin toa keskel, enne kui julgesin istuda. Ta ei seganud ega sundinud. Laskis mind kohaneda ise. Sirvisin raamatuid, siis jalle vaatasin teda ~~xx~~ pliidi juures askeldamas. Kuigi olin harjunud mottega, et ta moodustas asendamatut osa mu elus, polnud ma paris kindel. Alles viimased nädalad tundsin tema hoolitsemises midagi eriskummalist, mida ma ei osanud seletada. Voibolla oli see elamuste ja ravi moju. Voibolla..... tana ta ei olnud vormirietuses ja see ruum, see maja ei olnud haigla. ~~xx~~ Arvasin et tundsin teda. Olin kindel et samariitluse taga on tegelikult naine. Hapralt vaike ja meeldiv. Sai avastuseks. Kuigi olime kasvult vordsed, lisas tema kaitumine mulle paevpaevalt ~~xxxxxxx~~ pikkust. Mu usk ellu kasvas uuesti. Ei kahetsenud, et tulin siia tema riiki. Oli tunne, et olen siin alati olnud. Kuulunud tema maailma.

Istusime diivanil teineteist hoides ja hellitades. Paitasin ta juukseid, siis palgeid, mis lohnasid veel suudluste järele. Tahtsin oelda midagi. Leida kinnitust haales. Vormida lausesse, mida tundsin temega olles. ~~xx~~ Niipalju oelda, samas aga mitte kullalt. Mis tahtsus ongi sonadel....jalle need eepilised sonad "armastan sind", olime neid sosistanud enam kui tuhat korda, alul vaikselt poolkogeledes, siis sudame helisedes, kasi hoides, kallistades ja suudeldes....jah, mis tahtsus ~~xx~~ ongi sonadel, kui tunded suudavad utelda rohkem. Tema ja mina. Ainult see oli oluline. Mitte midagi muud. Kasi libises rinnalt alla ule piha joone puusale. Ta avas oma umarad polved, kui panin kae nende vahele. ~~xxxxxxx~~ Langetades pea mu olale, oli ta ilme ~~xxxx~~ ebalevalt ootav. Pooleldi suletud silmades randas vaade kuskil kaugel. ~~xxxx~~ Ta huuled liikusid, kuidas ta ei ütelnud midagi. Siis ta suudles mind kaelale, ninale, suule, hammustades kergelt nagu mangides.....

.....sa ei tohi minust arvata.....uskumatu....ma pole kunagi niiviisi.....

~~xxxxxxx~~ kui sina.....

~~Tema~~ julguses ja otsekohesuses polnud midagi voorastavat. Olime seda momenti molemad oodanud. Koik need nädalad. On ju armastus ja surm relvastatud rahu enne orgaanilist katastroofi. Surma ei olnud, tanu temale. Nonda jai ule armastus ja omamine. Otsekui kaks vihmatilka....langenud korvuti kivile....siis uhinedes. Soda ainult kiirendas uhinemist. Puudus aeg ja iga viivitus oleks tähendanud sellegi raiskamist. Mis juhtus tana, on alati juhtunud. Looduse igavene rutm,

Vahel unikaal

.....soja pooristuultes ma ei kartnud. Kuigi teadmatust vahetevahel oli taluamtu. Meid veeti autodega, siis rongidega, suuremalt osalt aga marssisime. Paikeses ja vihmas, vahel jalle vooni hangedes. Kuni muutusime tuimaks, ajudeta masinaiks. Asulate varemed, polevad hooned. Voitlemine majast majja. Edasi, siis jalle tagasi. Uuesti ette ule langenud kaaslaste ja vaenlaste. Kuni kindlustasime positsiooni. Jargmisel paeval uus sektor, uus joon, mis oli tahtsam ~~ka~~ ^{eelmine} Meile naisid nad koik sarnastena. Paar korda sattusime vankuva lahingu keskele. Olles molemate poolte marklauaks. Kukitasime lagunenud muuri taga, voi magasime katuseta majades. Roomasime hobuste raibete ja kujutute inimjaanuste vahel. Voitlesime pusside, taakide ja rusikatega. Kannatasime kulma, janu ja nalga. Arvestada tuli ka pisiloomakestega, kes olid higist voidunud riiete ja pesemata keha paratamatud seltsilised. On ju soda suur mang, seiklus. Kuhu lahed et paaseda argipaeva rutiinist. Mugav rahuaeg on teinud ^{meist} lotvuse kehastused. Selleparast ^{tuleb} ~~ahmide~~ ^{ahmide} okastraadis ja ^{romants} ~~otse~~ varju porilombis. Ule jogede, stepi-liiva ja soode kulges meie tee. Mitte lahing, vaid silmapiir tahendas voitu. Aga iga linna taga oli uus linn, mis tuli vallutada. Siis magi, org ja mets. Tuhanded, kummed tuhanded mehed. Diviisid, armeed. Lomastatud ~~jasemetega~~, ~~ilma~~ rahvuseta ja ~~ilma~~ eesmärgita. Siiski lootes et juba havitatut ei asendata. Mitte kulm ega pori ei alanda sodalast. Raskused kuuluvad sojakaigu juure. Vaid sodalase eluoiguse eitamine. Ja see alandab. Tehes ka suurimad kangelased mittemilleks. Paneb kahtlema voitoluse mottes ning kustutab voidu tahtsuse. Ma ei tunne neid, ~~kui~~ kelle eest pean surema. Ei tea isegi nende nimesid. Veel vahem aga nende ~~teolist~~ toelist meelsust. Ka sodalane on elav olevus. Kes eile ~~ahmiliin~~ armastas, abiellus, kais tool ja ehitas kodu. Mis pattu on tema teinud, et just tema peab surema ~~xax~~ teiste eest. Kas toesti on rist, ukskoik milline, kullaldaseks hinnaks.... uhe elu eest? See on tegelikkus, mis on alandav. Muutes eneseohverduse karikatuuriks. Sest soda on romantiline ainult neile, kellel pole ~~aland~~ intiimset vahekorda surmaga. ~~Aland~~

Laheme tankide varjus ule valja. Polevad masinad. Murskude plahvatused. Haavatute karjed. Tundetult lahen koigest mooda. Mitte ~~xi~~ voidu, ega ka vaenlase parast. Kardan teistest maha jaada. Aasta loppes, teine algas. Vahel ei nae me vaenlast nadalaid. Kull aga kohtame nende tegusid. Inimeste hauad, kes julgesid koju jaada, kui vaenud puhkisid uksele. Otstarbetud martrid, kes margivad kaugusi. Olen kaotanud usu koiges, maailmas ja eneses. Nagu painav viirastus. Liiga luhike et korrata, liiga suur et unustada. Samas aga ei saa olla paris kindel tema

kestvuses.

Retk vaenlase tagalasse andis soovitud tagajärjed. Meiepoolsed kaotused kerged.... nii umbes voiks kolada ametlik aruanne. Jah muidugi. Ohitud sild katkestas järelevo tervalt paariks päevaks. Hupates lennukilt oli saabumine lihtne. Samuti ulesande taitmine. Meie tulek oli niivord ootamatu, et valvemeeskond alistus ilma pauguta. Ullatusmomendi klassiline versioon. Too tehtud, voisime asuda tagasiteele. Siis aga juhtus, mida meie plaan ei osanud ette naha. Vaevalt joudsime esimeste puudeni, kui meile avati maruline tuli. Seekord tabas ullatusmoment meid. Tulevahetus oli age ja luhike. Taandusime tagasi silla juurde. Oieti polnud see taandumine, rohkem ehmatusest tingitud paanika. Katsetasime välja paasu piki joekallast, kuid ka seal olid nad ees. Lopuks leidsime varju silla rusude vahel. Nagu hiired loksus. Olles vaenlase taga tagalas, polnud meil mingit abi loota. Vahest ehk kavalus ja sodalase onn. Sarnastel juhtudel laskub nagu kae moistusele. Mis kull ei vahenda hadaohu vaistu, kuid teeb inimese kuidagi kaugeks ja umbusklikuks. Vaenlase tuli loppes peaaegu sama jarsku, nagu algas. Hakkasime jalle nagema ja motlema. Samas hiilis meie keskel hirm. Mis minetas retke alguses omatud hoo. Igauks otsis ise endale koha ja seadis end valmis. Voimalik et vaenlane votab ette runnaku. Kui ainult oo saabuks enne. Pimeduse katte all avaneb ehk voimalus. Pidasime nou ja ootasime. Meie uhine otsus, ule joe, nais toesti ainsa teena. Valkus oli kuidagi ahvardav ja rusuv. Osa lamas voi kukitas relvad laskevalmis, teised korjasid palgijuppe ning hakkasid vaikest parvehitama. Haavatud lasid endid siduda. Minutid venisid ja paike vedeles ikka veel metsa kohal. Igauks meist oli oma motetega. Kuigi valiselt nahtamatu, hakkas olukorra pinge oma moju avaldama. Mida me ka ei motelnud, poordus koik siiski jalle tagasi siia ringi.... surmaringi.

Voitlusvaim voib innustuda uhisest sihist peaaegu spontaalselt, samas voib ta laguneda sekundite jooksul. Voi jalle haihtuda markamatult. Mis meid koos hoidis, oli ootamatu olukord. Uks tund, uks ohtu, uks oo. Juhul kui vaenlane teeks runnaku, ei suudaks me kaua vastu pidada. Nii arvuliselt kui ka laskemoonalt olime liiga jouetud midagi kaaluvat ette votma. Igauks meist teadis seda. Meie ulesanne oli ainult ullatada ~~jaxhaxitax~~ ja havitada. Nuud aga olenesime nende armust. Ukskoik mida tegime, tegime ajapikenduseks. Mittevparis lootuseta, sest inimene loodab alati, ka imesse. Olime valmis voitlеме, ometi puudus midagi. Koik nagu lakkas olemast. Tahe tundus poolikuna. Kui paaseks sinna metsa. Aga joe ja metsa vahel laius lage heinamaa. Isegi ettevotlikkus nais ebalevat. Rindejoonel on teisiti. Seal tead kes on vasakul ja paremal. Tead mis on selja taga.

Aga siin , olime nagu hiired loksus.Pimeduse saabudes toukasime parve vette.Laadisime sanna meie kaks haavatut, relvad ja varustuse.Kalda aar oli mudaselt libe ja raudkult vesi imbus labi riiete.Une kaega parvest kinni hoides hakkasime vastaskalda poole ujuma.Onneks ei olnud vool tugev ning meie plaan kulges usna joudsasti.Olime joudnud juba joe keskele, kui valguse raketid loid uleval sarama.Kogu umbrus oli nagu kesk-paeva ajal.Samas alustas vaenlane oma runnakut silla rusude suunas.Seekord sekundeerisid kasirelvadele veel kuulipildujad ja miiniheitjad.Ahelikud tormasid kilades piki joekallast.Siis kui meie asjane varjupaik loomas leekides, margati meid.Kuigi vool oli meid ~~kxxxxx~~ usna kaugele kandnud, olime siiski nende relvade mugavasa ulatuses.Kogu jogi hakkas keema nagu noiakatel. Ja meie ei saanud midagi teha,muudkui ujuda kiiremini , kiiremini.Vaenlane koondas oma tule joele ja vastaskaldale.Keegi laskis parvest lahti , hakkas karjudes kateka veepinda peksma ja kadus siis voogudesse.Mu ees ujuja vajus jarsku, ilma haalt tegemata, Parv suttis polema.Uks haavatutest ~~kxxxxx~~ katsus oma polevaid riideid kustutada, veeres aga ule serva. Enne kui keegi sai ~~xxxxxxx~~ kinni haarata, ta kadus nagu kivi sugavusse.Teine ~~xxxxxx~~ tahtis end ules ajada, aga varises samas korisesed kokku.Laskemoon suttis praksudes ja paukudes. Keegi ei hoidnud enam parve.Igauks puudis meeleheitlikult kaldale jouda.Esimesed kaldale joudjad langesid miiniheitjate tules.Vooni vees ja mudas rabeledes porkan vastu elutut kaaslast. Soolled vingerdavad nagu ussid.Need , kes siiski kuivale joudnud , niidetakse maha kuulipilduja valangutega.Meie ei tea enam mis me teeme.Oleme paanikas. Haavatud ja surnud tallatakse jalgade alla....kukume korkjatesse...puherdame mudas, midagi ei aita. Korkjad ja kuluhein polevad.Vaenlane ei ~~ix~~ lopeta laskmist, vaid jätkab endise hooaga.Muld, vesi, muda, veri ja inimekid lendavad ohus.Kuulid vinguvad nagu parmud haistades liha lohna.Selline on porgu, sodalase porgu.Kus pole kangelasi, ega ka kolmanda voimaluse strateege.Ainult inimesed, kaitsetud, surnud ja surejad.Nii havines kogu meie grupp....ainult mina.....

....ei tea isegi kuidas see juhtus.Leidsin end varjamas murdunud puu juurte all.Otsijate sammud moodusid mitu korda paris lahedalt.Lampide valgusvihud ule puude ja poosaste. Riivates korduvalt mu redupaika.Lootsin vaikivatele tuvedele ja usaldas in erapooletut lehestikku.Ma ei habene tunnistada, et uskusin taevatahtedesse, ning ettekirjutatud saatusesse.Kuigi kuulid olid rebinud mu kuube, paasin tollest porgust ilma vigastusteta.See oli ime, millesse tãli uskuda.Kuskil praksus oks astujate jalgade all. Samblasel metsaporandal veeres sosistavaid poolsonu.Joe suunast kostis uksikuid pauke, siis granaadi lohkemine.Hoikeid ja vandumisi.Alles hommiku eel jai

Lagendikü servale jõudes tegin peatuse. Katsusin end koguda. Motelda. Oma asukohta ja
 rinde suunda..... kaed ules, karatas vooras haal.Automaatselt viskusin pikali ja
 katsusin ennast poosaste alla veeretada.Kasks kogu huppas mulle jarele. Uks neist
 haaras holmast. Virutasin talle jalaga kohtu.Valust karjatades lendas mees koverasse.
 Teine komistas kaaslasele ja puss kukkus mu jalgade ette. Aga enne kui ta sai pusti
 ajada, torkasin talle taagi korisse.Esimene hakkas kisendama ja eemalt kostsid
 jooksusammud.Huppasin ules ...kuulid vingusid~~xxxxx~~ peast mooda , Moned tabasid
 plaksudes puutuvesid.Poikasin puu tagant puu taha. Kogu mets oli tais paugutamist
 ja vandumist.Jalg takerdus kuhugi ja ma langesin prantsatades pikali. Suu ja silmad
 tais prugi ajasin end uuesti istuli.Sain kuidagi jala vabaks...akki keerlesid silmade
 ees sademed ja kõik laks mustaks...tahtsin kull toust...aga siis vajusin kuhugi....

Tulin uuesti meelemarkusele, kui mind veeti labi kula. Igapäool askeldasid vaenlastest
sodakad sodalased. Autod, kahurid ja hobused. Majadest tuli mehi mind vahtima. Tankidel
istujad suitsetasid ning naitasid minu poole rusikat. Majade taga kilkasid ja kiljusid
naised. Saatjad toukasid mind uhast uksest sisse. Kukkusin. Rebiti uuesti ühes. Laua ees
seisis kuldolakutega ohvitser. Enne kui sain hinge tommata, lendasid hoobid nakku.
Tahtsin kaitseks kaed tosta, aga need olid seotud. Pea kolksatas vastu seinu. Kais
korvulukustav kargatus ja mind paisati ohku. Kogu maja rappus ning koikus, seinad
vajusid palkhaaval laiali. Porand oli pehme inimestest. Plahvatuse ja karjumised.
Appihuuded sulasid tulle. Keegi kukkus mulle peale. Kuldolaku serv loikas kaela ja
elutult raske nagu surus vastu minu poske. Nagu tahtes vennastades vabandada. Oleme ju
sealpool kõik uhesugused... inimesed ja sobrad. Puudsin end eemale nihutada, kuid olin
kinni nagu klambrites. Ta suust valgus imalat verega segunenud vedelikku. Kuidas küll
see haies. Mida rohkem ma rabelesin, seda lähemale ta vajus. Mu keha protesteeris,
kuni kogu minu sisemus paiskus välja. Ta klaasistunud pilk nais hirmitavat... meie kaest
ei paase keegi, mitte keegi... pooleldi lambudes hakkasin karjuma. Kui on lopp, siis
olgu aga mitte selline.....

*Isegi mitte surra.Jalle viidi mind kuhugi. Tosteti ja kanti. Uhes ~~ruumis~~ olin

Uhes ruumis hoiti mind kauem. Ruudulised kardinad ja keegi prillidega. Vaatas eemalt, koneles midagi aga lähedale ei tulnud. Siis oli seal veel keegi. Alati mu juures. Vahel umises mingit lauluviit, kohendas pealust, puhkis higi. Pehmed naisekaed. Nagin ainult kasi. Kes ta oli? Kes? Oli ta nimi "voibolla", voi "keegi". ~~Tundsin koondada motteid. Eest~~ ^Nmi, mida saab haaldada, pole oige. ~~Siin~~ Siin loppeski mu missioon. Kui oleks nagijaid, kindlasti utleksid, et ebamaarasel algusel pole kaalu. Aga oli. Tundsin teda ~~xxxxx~~ ammu enne nägemist. Tema kaed. Ometi minu kaed. Voitlesin motte vastu. Voitlesin armumise vastu. Kedagi pole vaja. Midagi. Vaba olla. Eneses. Lamades ebalevas poolunes, tundsin end alati vaetina. Iga päevaga kasvas teadmine, et tema maailm oli tugevam. Uni ei lunastanud, nagu eralduminegi. Tegelikult ei saa salata. Peame ta omaks võtma, ka siis kui ta meid havitab. Ei saa rahul olla ainult rahuldusega. Otsida uut päeva, tema abiga. Vahel katsusin kaituda ükskoiksena. Tahtsin haavata, tunda roomu tema valust. Samas kartsin, et kaotan. Juba see mote üksinda norgestas mu kaitse. Nalg fuusilises olemuses muutus otsivalt ootavaks. Tunda tema kasi, naha tema nagu. Kummapoolne on kuulumises usaldus? On ju need, kes usaldavad ja need kes usaldust kasutavad. Ma ei julgenud ettekujutada, ~~ka~~ et midagi taolist juhtub. Elu ulesanne pole ainult armastus. Aga ilma, kas ongi motet. Ei saa olla kõikjal ja koiges .... soovideta. Teadlikult poorasin enesele selja....

..... ratsanikud koertega ~~ja~~ ja minul on sabalippa üle silla mis poles juba enne ehitamist susi ei jata jalgi nagu parvigi mille umber vaanlevad vere ~~kehted~~ ^{lihted} soolikad. kuldolakutega mehed viivad mind majasse prillidega vahib ukse juures ja naerab kaed peksavad ja paitavad aga ma ei tunne midagi kuigi ~~tean~~ et on valus kuigi kaugel tihti paris ahmane ometi osa eilsest mis ei tohi korduda aga kordub pildid vahelduvad vahel puudub järjekord siis jalle terve sundmus isegi ~~xxxxxxxxxxxxxx~~ ammu ununenud momendid need kaed need kaed kuidas nad mind katsuvad mu umber end poimivad ~~xxxxxxxxxx~~ nii raske on ~~akkuhing~~ ^{akkuhing} aga ripplambi katte pleekinud vari ei ole ühtlane seintel tantsivad viirud sarnanevad keraamilise harjavoitlusega miks on nurgelisel loual suu alati viltuselt irevil mis te vahite nagu kapid seinte aares ohku midagi rasket rohuv rinda ma ei saa hingata tahan teda eemale tugata ei saa katsun eemale nihutada aga ta vajub mulle jarele ja embab veel tugevamini kui vastik võib olla ~~alasti~~ ^{alasti} hiline keha ta suu hoiab mu kaela kardan et lambun ~~xx~~ see on uus trikk esine ~~da~~ ^{da} naistena nagu ma ei teaks et kuldolakud on peidetud juustesse arvavad minust niiviisi jagu saada ei ei teie paradiis pole minu taevas tean kes te olete ahaa sai kaed vabaks pigistan sind kaelast raputan tagasi meheks ^{ajad} veel vastu

*see kütumise naitab
aravad parameetrid*
rabeled nagu muutub siniseks ja naitad keelt siple aga siplepigistan kovemini
kovemini kovemini.....toukan ta eemale. Elutult vajub alasti naisekeha nagu kott
porandale. Nad vajuvad kõik nagu kotid, ukskoik, kas sa neid tulistades tabad,
labidaga lood, ikka kott, kott, kott.....

vaata Tahtsin ukse juures veel umber poorata, kuid ta hoidis mind tagasi.

....ara vaata, seal pole enam midagi sinule. Koik mis on olnud ei ole enam.

Oled nüüd vaba.....

vaista mind
~~Ja~~ Votis mu kae, ~~ja me~~ lasime trepist alla, labi pimedade koridori, siis üle kivise
oue..... oost tuhjale ~~tanavale~~ tanavale.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Karmen Maat,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „Sõja kujutamine Gunnar Neeme proosaloomingus“, mille juhendaja on Marin Laak, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Karmen Maat

27.05.2021